T.C

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İNSAN VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

SENECA'DA YAŞAM-ÖLÜM İKİLEMİ VE BİLGELİK ANLAYIŞI

CEM KORUNMAZ

1188260158

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. NEBİ MEHDİYEV

EDİRNE, 2022

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNSAN VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Cem Korunmaz tarafından hazırlanan ***Seneca'da Yaşam – Ölüm İkilemi ve Bilgelik Anlayışı*** Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca **20.07.2022 - Çarşamba** günü saat **14:00**'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin kabul edilmesine **OYBİRLİĞİ** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. Nebi MEHDİYEV (Danışman)	Kabul	
Doç. Dr. A. Emre DAĞTAŞOĞLU	Kabul	
Dr.Öğr. Üyesi Fegani BEYLER	Kabul	

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İNSAN VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI ANA BİLİM DALI

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Seneca'da Yaşam-Ölüm İkilemi ve Bilgelik Anlayışı" başlıklı bu çalışmayı baştan sona kadar danışmanım Prof. Dr. Nebi MEHDİYEV'in sorumluluğunda tamamladığımı, literatür taramasını kendim yaptığımı, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallara uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.

17/08/2022

Cem KORUNMAZ

ÖZET

Yaşam ve ölüm ikilemi, insanoğlunun üzerinde en çok durduğu ve varoluşsal anlamda yaşadığı birçok sorunun temelini oluşturan en önemli konularındandır. Felsefe tarihi boyunca bu ikilem üzerine birçok düşünür farklı bakış açılarıyla konuyu ele almış ve görüşlerini belirtmişlerdir.

Bu çalışmada; Tanrı, inanç, evren, doğa, yaşam, ölüm, mutluluk, keder, sağlık, hastalık gibi insan yaşamında sorgulanagelmiş konulara dair tartışmalar üzerine varoluşsal anlamda çözüm önerileri sunmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Tanrı, evren, doğa ve insanı merkeze alan Stoa felsefesinin önemli isimlerinden Seneca özelinde konu ele alınmış ve Seneca'nın bilgelik anlayışı üzerinden yaşam-ölüm ikilemine bir çözüm önerisi sunulmuştur.

Seneca'da Yaşam-Ölüm İkilemi ve Bilgelik Anlayışı adlı bu çalışmanın amacı, tarih boyunca Tanrı, evren, doğa, yaşam ve ölüm gibi kavramlar karşısında bireylerin ve toplumların içine düştüğü yaşam-ölüm ikilemini ortaya koymak ve bu ikilemin kişide sebep olduğu psikolojik sorunlara Seneca'nın bilgelik anlayışı üzerinden bir çözüm önerisi sunmaktır.

Anahtar Sözcükler: Stoa Felsefesi, Seneca, bilgelik, ölüm, yaşam

ABSTRACT

The dilemma of life and death is one of the most significant issues that human beings overwhelmingly focus on and that forms the basis of many existential problems they face. This dilemma is also an issue that many thinkers have tackled with and, thereby, offered solutions from different perspectives throughout the history of philosophy.

In this study, it is aimed to suggest some solutions from the existential perspective for the discussions including the issues of human life such as God, faith, universe, nature, life, death, happiness, grief, health, illness, etc. In line with the purpose in question, the subject of in quiry is specifically limited to Seneca, who is among the leading names of Stoic philosophy, which centers God, universe, nature and human beings, and, thus, a solution is proposed to the dilemma of life and death through Seneca's understanding of wisdom.

The aim of this study entitled "The Dilemma of Life and Death and Understanding of Wisdom for Seneca", is to offer a solution proposal for the psychological problems based on Seneca's understanding of wisdom, which not only the societies but also individuals face throughout the history, that are caused by the dilemma of life and death, and are discussed by using the concepts of 'God', 'universe', 'nature', 'life' and 'death'.

Key Words: Stoic philosophy, Seneca, wisdom, death, life

ÖN SÖZ

Bir konuyu anlamak, o konu üzerine düşünmek ve tartışmak, iletişim açısından önemli ve değerlidir. İletişimi akademik kurallar çerçevesinde yazılı bir şekilde sağlamaya çalışmak ise iletişimi çok daha farklı bir noktaya getirmektedir. Bu farkındalıktan yola çıkarak tez yazım süreci boyunca fikir üretmek ve bunu akademik bir disiplin çerçevesinde kalıcı hâle getirmeye çalışmak, akademinin sözlü ve yazılı iletişimdeki önemini kavramamı sağlamıştır. Bu anlamda tez yazım sürecimin, hayatımdaki en değerli ve özel zaman dilimlerinden birine karşılık geldiğini düşünmekteyim.

Çalışmamı hazırlarken edinmiş olduğum birikim ve tecrübelerde birçok değerli büyüğümün katkısı olmuştur. Öncelikle bana sunduğu akademik katkıların yanı sıra tez yazım sürecinde karşılaştığım zorlukların üstesinden gelmem konusunda bir danışmanın çok ötesinde; benimle aile yakınlığında bir bağ kurarak bana rehberlik eden, hayata karşı bakışı ve duruşu sayesinde kendime örnek aldığım değerli hocam Prof. Dr. Nebi Mehdiyev'e teşekkür ve şükranlarımı sunarım. Kendileri gerek ders ve tez sürecinde gerekse akademi dışında bana karşı daima ilgi, sorumluluk ve sevgiyle yaklaşmış, benim için çok emek harcamış, hayatımda eksikliğini hissettiğim çok önemli boşluklara dokunmuştur.

Teşekkürlerimi sunmak istediğim bir diğer önemli ve değerli isim ise yaptığım işe beni motive edip odaklanmamı sağlayan, fikir ve düşüncelerine büyük değer verdiğim, derslerdeki özgün aktarımına ve iletişimine hayranlık duyduğum Doç. Dr. A. Emre Dağtaşoğlu'dur. Sayın Dağtaşoğlu, bana da aşılamış olduğu hayata bakışı, yüksek enerjisi ve güler yüzüyle çalışmam boyunca sürekli olarak yanımda olmuştur. Bir tez danışmanı yakınlığında çalışmamı takip etmesi benim için son derece değerlidir.

Bu süreci yürütürken manevi desteğini esirgemeyen, en zorlandığım anlarda bana moral veren, yol gösteren, akademik çalışmalarına duyduğum hayranlığın yanı sıra hayata dair düşüncelerinin bende çok büyük tesiri olan değerli büyüğüm Öğr. Gör. Gülsüm Mehdiyev hocama da sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Eğitim-öğretim hayatım boyunca, maddi ve manevi olarak desteğini hiçbir zaman benden esirgemeyen, varlığı daima kalbimde olacak olan rahmetli dayım ve ilk öğretmenim, Tarih Öğretmeni Ethem Küçükköse'ye teşekkürlerimi borç bilirim. Bu çalışmamı, rahmetli dayım Ethem Küçükköse'ye ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET i

ABSTRACT ii

ÖN SÖZ iii

İÇİNDEKİLER v

GİRİŞ 1

BÖLÜM 1: STOA FELSEFESİ 3

1.1. Stoa Felsefesine Genel Bir Bakış 3

1.2. Stoa Okulu 8

1.2.1. Eski Stoa 9

1.2.2. Orta Stoa 10

1.2.3. Son Stoa 11

1.3. Seneca'nın Stoa Okulundaki Yeri 12

BÖLÜM 2: SENECA'DA YAŞAM VE ÖLÜM 14

2.1. Seneca'nın Yaşam Anlayışı 14

2.1.1. Tanrı, Doğa ve İnsan İlişkisi 14

2.1.2. Mutluluk ve Keder İlişkisi 19

2.2. Seneca'nın Ölüm Anlayışı 26

2.2.1. Ölüm ve Ölüm Korkusu 27

2.2.2. İntihar 39

2.2.3. Hastalık ve Istırap 45

BÖLÜM 3:SENECA'DA YAŞAM-ÖLÜM İKİLEMİ VE BİLGELİK ANLAYIŞI 48

3.1. Stoacı Düşünürlere Göre Bilgelik 48

3.2. Seneca'nın Bilgelik Anlayışı ve Felsefenin Önemi 56

SONUÇ 60

KAYNAKÇA 63

GİRİŞ

Helenistik Dönem'in en önemli felsefelerinden olan stoacılık, tıpkı epikurosçuluk gibi insanın mutluluğunu merkeze koyan bir düşünce anlayışıdır. Fakat Stoacı düşünürler, Epikurosçular gibi insanın mutluluğa hazla değil, bilgelik ve erdemle ulaşılabileceğini savunmuşlardır. Stoa felsefesinin temelini bilgelik ve erdem oluşturmaktadır.

Birçok farklı felsefi yaklaşımında tartıştığı ölüm ve yaşam diyalektiği, insanlık tarihi boyunca sorgulanan önemli bir ikilem olarak görülmektedir. Tanrı'nın varlığı, yaşam, doğa, iyilik, kötülük, öfke, ceza, merhamet mutluluk, hastalık, kader, ıstırap gibi insana dair konular, felsefe tarihi açısından bakıldığında sürekli olarak tartışılan ve üzerine cevaplar aranan konular olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu sebepten dolayı çalışmamızın amacı, ölüm ve yaşam arasındaki belirsizliği, huzursuzluğu ve gerilimi ortadan kaldırmak adına bir çözüm önerisi sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda tezin ana merkezini oluşturan Seneca'nın bilgelik kavramı üzerinden bir çözüm önerisi getirmektir. Seneca'nın kurduğu ölüm ve yaşam diyalektiğinin ve bilgelik anlayışının merkeze alınmasının sebebi, insanın varoluşsal sorunlarına karşı en etkin cevabı verebileceği düşüncesidir. Özellikle Seneca'nın ortaya attığı düşünceler özelinde bu tartışmanın yürütülmesinin sebebi ise Seneca'nın, âlemi Tanrı'nın yarattığı bir nesne olarak değil, Tanrı'nın kendinden olan ve onunla bir olan bir bütünlük içerisinde ele alması ve ruhu ölümsüz olarak görmesidir. Tanrı ve doğayı bir bütün olarak kabul eden, insanı da Tanrı'dan bir parça olarak gören Seneca'nın bu bakış açısından dolayı, ölüm ve yaşam ikilemi üzerine etkili bir çözüm öneresi sunacağı düşünülmektedir.

Seneca'da Yaşam – Ölüm İkilemi ve Bilgelik Anlayışı başlıklı tezin yazım aşamasında karşılaştırmalı bir yöntem izlenmiştir. İlk olarak Seneca'nın bağlı bulunduğu Stoa Felsefesinin konu ile alakalı olarak kabul ettiği görüşler ele alınmıştır. Daha sonrasında ise tezin ana konusu itibari ile yaşam, ölüm ve bilgelik kavramları Seneca özelinde ele alınarak başlıklar incelenmiştir.

Bu çalışma üç bölümde ele alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde Stoa felsefesi ile alakalı olarak genel bir değerlendirme yapılmıştır. Stoa okulu

dönemlerine göre incelenmiş ve Seneca'nın stoa okulundaki yeri kısaca ele alınmıştır. İkinci bölümde Seneca'nın Yaşam ve Ölüm hakkındaki görüşleri, Tanrı, doğa, ve insan ilişkisi, mutluluk ve keder ilişkisi, ölüm ve intihara dair görüşleri detaylıca incelenmiştir. Tezin üçüncü ve son bölümünde ise yaşam ve ölüm ikilemi üzerine bir çözüm önerisi sunabilmek adına, stoacıların felsefeye bakışı ele alınmış, erdem, bilgelik gibi kavramları ele alış biçimlerinden bahsedilmiştir ve Seneca'nın bilgeliğe bakışı ve Seneca için felsefenin önemi incelenmiştir. Tezin sonuç bölümünde ise ortaya konulan tüm veriler ışığında yaşam ve ölüm ikilemine bir çözüm önerisi olarak Seneca'nın bilgelik anlayışından yararlanılmıştır.

1.BÖLÜM: STOA FELSEFESİ

1.1. Stoa Felsefesine Genel Bir Bakış

Kurucusu Kıbrıslı Zenon (M.Ö. 336 -264) olan Stoa felsefesi, Kynik felsefenin de kökenini oluşturan ahlak kavramını merkeze koymaktadır. Stoa felsefesinin temelini oluşturan ahlak kavramının özü; nesnelerin değerini anlamak, insanın kim olduğu ve bireyin dünyadaki varlığı üzerine bilgi sahibi olmak, hayatı erdemli ve faziletli bir şekilde yaşamak amacını taşır. Stoacı düşünürlere göre ahlaklı davranabilmenin en önemli şartı; insanın Tanrı'yı ve içerisinde bulunduğu tabiatı doğru bir şekilde kavramasıdır. Çünkü bu kavrayış insanı doğru bilgiye ulaştırmaktadır. Doğru bilgiye sahip olan insan, doğru işler yapıp doğru davranışlar sergileyerek ahlak açısından kendini tamamlamış insan idealine kavuşmaktadır.[1]

Stoa felsefesinin ahlak öğretisini tanımlarken bilginin önemine vurgu yapılması, stoacı düşünürlerin *logos* kavramını nasıl ele aldığı konusunda bir fikir sunmaktadır. Stoacı düşünürlere göre bilginin arayışında olmayan, bilgeliğe ulaşmayı amaçlamayan insan herhangi bir değer üretememektedir. Bu sebeple, akli bir evren tasavvurunun ortaya çıkmasını sağlayan logos, stoacı düşünürler için de son derece önemli bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır.

Stoa felsefesinin kurucusu olan Zenon, bu noktada Herakleitos'un evreni tanımlama şeklinden etkilenmiş ve evrenin temel maddesinin ateş olduğu görüşünü benimsemiştir. Tıpkı Herakleitos gibi her şeyin değiştiği fikrini benimseyen stoacı düşünürler, nesnelerin gerçekliklerinin ne olduğuna dair sorgulamalarını tasarım kavramı üzerinden ele alarak gerçekleştirmişlerdir. Stoacı düşünürler, nesnelerle kurdukları bağı ve onları ele alış biçimlerini, tasarım kavramını yeniden yorumlayarak değerlendirmişlerdir. Nesneler ile olan deneyimlerini, bireyin içsel dünyasında tecrübe ettiği deneyimler ve dışsal dünyadan elde ettiği deneyimler üzerinden sağladıkları uyumla ortaya koymuşlardır. Aynı zamanda bu uyumu

[1] Fatma Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü – Zevk Anlayışı,* Ulusal Basımevi, Ankara 1971, s. 13.

sağlayabilmiş olmak, stoacılar tarafından bilgeliğin en belirleyici özelliği olarak görülmüştür. Jean Brun, bu deneyimin bilgiöğretisel, ahlaki ve ontolojik deneyimleri de beraberinde getirdiği görüşünü savunmuştur.[2]

J. Brun, tasarım kavramını Stoa felsefesinin bilgi kuramını anlamak açısından önemli bir kavram olarak görmektedir. J. Brun'a göre stoacılık, tasarım kavramını hayal kurmaya karşılık gelen tanımdan kurtarmaktadır. Çünkü hayal kurmak boşa ve amaçsız hareket etmeye karşılık gelmektedir. Oysa tasarım kavramının dayanak noktasında muhakkak bir nesne bulunmaktadır. Cicero'ya göre tasarım, beslendiği kaynaktan yeniden üretimler gerçekleştirmektir. Bu durum aynı zamanda beslenemediği kaynağı da ifade edememeyi sağlamaktadır. Antik tarihçilerden olan Aetius ve Sahte Plutarkhos ise tasarım kavramını ruhun içerisinden doğan bir duygulanım olarak açıklamaktadırlar.[3]

J. Brun, duygulanımı şu şekilde tanımlamaktadır: "Örneğin, beyazı gördüğümüzde, görüşün etkisiyle ruhta oluşan şey duygulanımdır. Bu duygulanımdan yola çıkarak, onun dayanağının bize çarpmış olan beyaz olduğunu söyleyebiliriz. Duygulanıma dokunma ve koku yol açtığında da aynı şey geçerlidir."[4] Bu yorumlardan da görüleceği üzere tasarım kavramı, kişinin tecrübelerini akıl yolu ile maddesel gerçeklik üzerine kurabilmesi ve nesneleri bu şekilde algılamasıdır.

Stoa felsefesinde tasarımın anlaşılır tasarım olarak algılanmasının koşulu olarak iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Bu görüşlerden ilki, nesnelerin ve şeylerin doğru algılanmasında son derece önemli olan şey, gerçeklik olgusudur. Aklın o tasarımı algılaması onu anlaşılır kılmaktadır. Burada gerçeklik aklın, nesneleri ve şeyleri anlaması olarak tanımlanmaktadır. Diğer görüşe göre insanın bir tasarımı anlaşılır olarak tanımlaması, ruhunun onu anlayıp onaylamasında değildir. Çünkü bir tasarım anlaşılır olduğu için ruh onu onaylamaktadır.[5] Bu görüşte ruh, gerçekliğe ulaşma yeteneği olan, üstün, tanrısal bir parça olarak ifade edilmektedir. İnsan ruhu tasarımı algılayabilecek tanrısal bir varlık olarak görülmektedir.

---

[2] Jehan Brun, *Stoa Felsefesi,* çev: Medar Atıcı, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 41.
[3] Jehan Brun, *a.g.e.,* s. 41.
[4] Jehan Brun, *a.g.e.,* s. 41.
[5] Jehan Brun, *a.g.e.,* s. 45.

Stoacılar, logosu ortaya çıkaran şeyin, kişinin akıl farkındalığı olduğunu savunmuşlardır. Bunun yanı sıra, stoacı düşünürler için içgüdü ve yazgı kavramları da bu farkındalığı oluşturabilmek açısından son derece önemlidir. Stoa felsefesine göre insan, rasyonel bir varlık olduğu için güdülerini biçimlendirme ve yönlendirme gücüne sahiptir. İnsan, aklı sayesinde güdülerini bir biçime sokabilir ve bu yolla doğasına uygun bir şekilde amaçlarını hayata geçirebilir. Ancak insan aklı, dış etken ve tecrübelerle şekil alabileceğinden, insan güdüleri konusunda yanılabilir. Burada insanın akıl yoluyla hareket ederken tutarlı olmasını sağlayacak olan şey tanrısal akla sahip olmasıdır. İnsanın bu kutsiyete sahip olduğunu fark edebilmesi için çabalaması gerekmektedir. İnsanın sahip olduğu akıl sayesinde giriştiği bu çaba, doğasına daha da yaklaşmasını sağlayacaktır ve aklın, insan yaşamı için gerekliliği daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır.[6] Bu sayede insan, logosa uygun bir şekilde hareket etme yetisini geliştirecektir.

Aklın ön planda tutulduğu Stoacılıkta *öngörü* kavramının da önemi oldukça fazladır. Stoa felsefesine göre insan, aklını kullanarak Tanrı'nın iradesi ile yaşamını sürdürmeli ve başına gelecek olayların nasıl yorumlanması gerektiği konusunda doğru öngörülerde bulunabilmelidir. Çünkü insan Tanrı'dan bir parça ve Tanrı'nın yeryüzündeki yansıması olarak kabul edilmektedir. Tanrı'nın bir parçası olarak kendini kabul eden ve aklını bu farkındalıkla kullanabilen insan, doğa yasalarının da farkında olacak ve yaşam üzerine ortaya koyduğu öngörülerinde tutarlı olabilecektir. Bu felsefi anlayışa Seneca özelinden bakıldığında da öngörü kavramı, bütünün içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla bu felsefeye uyumlanmış bir insan, öngörülerinde yanılmayacaktır ve bu durum kişiye mutluluğu getirecektir.

Stoa felsefesinin akla ve öngörü kavramına bakışı, insanın kader konusunda da bir bakış açısı oluşturmasına imkân sağlayacaktır. Aklını kullanan insan, doğanın ona sunduğu olaylar karşısında öngörüleri üzerinden ahlaki seçimler yapabilecektir. Bu sayede seçimlerini doğru öngörüler üzerinden yapabilen insan, yazgısının ona sunacaklarını da bilgelikle karşılayabilecektir. Böylelikle akıl, öngörü ve yazgı, insanın birbiri ardına yaşadığı olaylar içerisinde yaşam amacına göre hareket etmesine olanak sağlayan temel koşulların oluşumuna yardımcı olacaktır. Çünkü her

[6] Genevieve Lloyd, Providence Lost. London: Harvard University Press, 2008, s. 94.

seçim, bir sonucu ortaya çıkardığı gibi her neden de bir başka nedeni ortaya çıkaracaktır. Seneca'ya göre aklını kullanarak hareket eden insan, yazgısı ile barışmış ve doğasına uygun öngörüleri ile kaderini kabullenmiş olacaktır.[7] Dolayısıyla Stoa felsefesine göre bu üç kavram birbirinden ayrılmayacak kadar önemlidir ve sebep sonuç ilişkisindeki bağı belirleyecek kadar birbiri ile iç içe geçmiş kavramlar olarak görülmektedir.

Stoa felsefesi, kendisini diğer felsefi görüşlerden ayıran akıl, öngörü ve kader kavramlarına bakışı üzerinden değerlendirildiğinde, bu bakış açısının insana bir yaşam felsefi sunduğu görülür. Çünkü kader ve öngörü bütünlüğünün farkında olunması; insanın Tanrı-doğa-evren tezahürünü algılaması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca bu kavramları Stoa felsefenin merkezine oturtup buna göre bir yaşam alışkanlığı edinmek, geçmişten gelen tüm felsefi görüşleri de özümsemeyi gerekli kılmaktadır. Bu koşullarla insanda oluşan farkındalık, tüm antik felsefe görüşlerini algılamayı ve üzerine yeni görüşler inşa etmeyi de beraberinde getirmektedir.

Bilgeliğin son derece önemli olduğu bu felsefede logosa ulaşmak, faziletli ve mutlu bir yaşama ulaşmayı da sağlayacaktır. Stoa felsefesi, insanın faziletli bir şekilde davrandığı takdirde Tanrılara yaklaşacağı görüşünü savunmaktadır. Stoacı düşünürler, insanın ahlaklı bir şekilde davranıp faziletli bir yaşam sürmesini sağlayacak ve kişiyi bilge yapacak olan en önemli şeyin akıl olduğunu savunmaktadırlar. Stoa felsefesine göre aklı gereksiz ihtiyaçlardan arındırmak gerekmektedir. Çünkü doğaya uymayan ve hazların belirlediği genel geçer ihtiyaçların insana mutsuzluk getireceği ve insanı saadetten uzaklaştıracağı kabul edilmektedir. Stoa felsefesinde toplumun belirlediği ön yargılar, bireyi tabiatından uzaklaştıracağından dolayı bireysellik ön planda tutulmaktadır. Bununla beraber kişinin erdemine zarar vermediği takdirde bireyin toplumda var olmasını ve insanlığa hizmet etmesini de gerekli görmektedir.[8]

Stoa felsefesinde mutluluğa ulaşmanın yolunun tanrılarla uyumdan geçtiği savunulmaktadır. Stoacılar, insanın bu uyumu sağlayabilmesi için toplumdan sıyrılıp

[7] Genevieve Lloyd, *a.g.e.,* s. 108.
[8] Fatma Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü – Zevk Anlayışı,* Ulusal Basımevi, Ankara 1971, s. 11.

kendi kendine yetebilmesinin önemine vurgu yapmaktadır. James Bryant, Stoacıların kendi kendine yetebilme tanımını şu şekilde yorumlamaktadır; "Kendi kendine yeterli olma, kaygısızca teslim olmuş olmak değildi; aklı göğüslemekti."[9] Bu noktadan bakıldığında Stoa felsefesinde akıl, bireyin daima başvurması gerektiği rehberidir ve doğasına uygun bir şekilde onu işlemesi son derece önemlidir. Bu sayede aklını kullanabilen insan kendi kendine yetebilmeyi, kalabalıkların belirlediği ihtiyaçların peşinden gitmemeyi başarabilecektir. Sonuç olarak; akıl, bu felsefesinin beş yüz yıllık serüveninde önemini hiç kaybetmeyen unsur olarak ön plana çıkmaktadır.

Stoa felsefesinin uzun yıllar boyunca varlığını etkin bir şekilde sürdürebilmesini sağlayan etkenlerin başında kendisinden önceki felsefi görüşleri, kendi felsefi disiplini içerisinde ele alarak yeniden yorumlaması gelmiştir. Stoacılar, felsefelerinde doğaya uygun bir yaşam anlayışını amaç edinmiş, bu amaca dair görüşlerini de Sokrates ve Platon'dan etkilenerek ortaya koymuştur. Stoacıların etkilendikleri bir diğer düşünür ise Herakleitos olmuştur. Stoacılar, Herakleitos'un evreni meydana getiren temel maddenin ateş olması görüşünden etkilenerek evren üzerine yorum yapmışlardır. Herakleitos'un âlemi bir oluş ve devinim olarak tanımlaması, Stoa felsefesinin kurucusu olan Kıbrıslı Zenon'u ve dolayısıyla da diğer tüm stoacı düşünürleri etkilemiştir. Epikuros'un hazcılık ilkesi üzerine getirilen eleştiriler sonucunda ise mutluluğun hazlardan değil, ahlaklı davranışlardan doğacağı eleştirisi yapılmıştır. Stoacılığı her dönem canlı kılan bu eleştirel yaklaşım olmuştur.[10]

Stoa felsefesinin en temel amacı, insanın mutlu bir yaşam sürmesini sağlayacak olan öğretilerin ortaya konulmasını sağlamaktır. Çünkü mutluluğu sağlayacak olan, insanın doğasına uygun bir yaşamı tercih ederek ahlaklı davranışlarda bulunmasıdır. Stoacılıkta insanın mutluluğa ulaşabilmesinin kendine bağlı olduğu, dıştan gelen etkilerle ilgili olmadığı görüşü ön plana çıkmaktadır.[11]

---

[9] James Byrant, Moral Codes and Social Structure in Ancient Greece: A sociology of Greek Ethics from Homer to Epicureans and Stoics, Albany: State University of New York Press, 1996, s. 434.
[10] Fatma Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü – Zevk Anlayışı,* Ulusal Basımevi, Ankara 1971, ss. 11-12.
[11] İbrahim Çapak, "Kıbrıslı Zenan ve Stoa Okulu*", YDU, İslam Tetkikleri Dergisi,* Sayı:1 2015, s. 11.

Stoa felsefesinde Tanrı kavramının birçok farklı şekilde adlandırılması, doğanın ve insanın Tanrı'dan bir parça olarak görülmesi, bu felsefenin panteist bir anlayışı içerisinde barındırdığı görüşleri de ortaya çıkmaktadır. Evrende içkin olan Tanrı'nın, her maddeyi kendisinden olan bir parçadan var ettiği görüşü hâkimdir. Doğada bulunan her maddenin bir ruhu vardır ve her ruh da maddeden yoksun bir şekilde var olamaz. Dolayısı ile madde ve ruh birbirinden ayrılamayacak bir bütünlük olarak açıklanmaktadır. Madde ve ruh arasında oluşturulan bu doğal birliktelik bu felsefeyi panteist bakış açısına sahip bir görüş olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır.[12]

Stoa felsefesi ele aldığı kavramları çok net bir şekilde kendi düşünce yapısına uygun bir şekilde tanımlaması, bu felsefeyi diğer felsefi görüşlerden net bir şekilde ayırmaktadır. Stoacılar, felsefelerini mantık, fizik ve ahlak kavramları üzerinden ortaya koymaktadır.

Stoacı düşünürler mantık konusunda son derece nettirler. Mantık, Aristoteles'in görüşünün aksine bir araç değil amaçtır. İnsan olaylar karşısında aklı sayesinde doğru kararlara ulaşabilmesi, hakikatin bilgisini kavrayabilmesi ve yanlış tanımlamalardan kaçınabilmek için mantık son derece önemlidir. Gerek fizik alanında gerek ise ahlak alanında olsun, ele alınan konu mantık alanında ortaya konulan kavrayıştan sonra anlaşılır hale gelecektir. Bu sebeple mantık, Stoa felsefesinde son derece önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Stoa felsefesi diyalektiğe de mantık kavramı açısından son derece önem vermektedir. Tartışılan konular üzerinde ortaya çıkan ihtilafların doğru bir şekilde tartışılabilmesi mantığın işleyişinin doğru bir zemine oturtulması açısından son derece önemli görülmektedir.[13]

Stoa felsefesinin önem verdiği bir diğer kavram fiziktir. Evrenin işleyişi ile insanın evren içersindeki işleyişini ve insanın evrenin bir parçası olduğu yasasını fizik ile açıklamaktadır. Tanrı'dan doğan ve evrende doğal bir töz halinde bulunan tüm durağan şeylerin Tanrı'nın yasalarına uygun bir planda işlediğine vurgu

[12] Fatih Öztürk, "Geç Dönem Stoacılarının Etik Anlayışı İle Kant'ın Deontolojisinin Karşılaştırılması." *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 7/2, 2018, s. 19.
[13] Suat Çelikkol, "Stoa Felsefesinin Temel Görüşleri Üzerine Bir İnceleme", *Bilimname*, Sayı: 27, 2019, ss. 1230.

yapmaktadırlar. Stoa felsefesinde fizik kuralları, doğa yasaları olarak da adlandırılmaktadır. Doğa yasalarını doğru yorumlayabilmek ve yaşamda mutluluğa erişebilmek için insanın içerisinde bulunduğu evreni kavraması gerekmektedir. Aklın mantığa ihtiyacı olduğu kadar, akıl yürütebilmesi için doğa yasalarına yani fizik bilgisine de ihtiyacı vardır. Bu sebeple fizik Stoacı düşünürler için mantık kadar önemli kabul edilmektedir. Bu felsefede fizik yasası iki temel ilke ile açıklanmaktadır; edilgen olan ve durağan olan tözdür, bir diğer ilke ise etken olan ve maddeye hayat veren nedenidir. Bu neden de Stoacı düşünürlere göre tanrısal akıl olarak yorumlanmaktadır. Sonuç olarak Stoa felsefesine göre fizik, Tanrının belli bir düzen içerisinde doğa yasalarına hükmetmesi ve bir düzen içerisinde işletmesi olarak yorumlanmaktadır.[14]

Stoacı düşünürler için, bizi daha iyi bir düşünceye eriştirmeyen, eylemlerimizi ve yönelimlerimizi düzenleyebilmemizi sağlayamayan bilimin bir değeri yoktur. Bilimi ve bilgiyi değerli kılacak olan şey ahlaktır. Bu düşünceden hareketle stoacılar, fizik ve mantığı ahlaka temel oluşturduğu için son derece önemli bulmaktadır. Stoacılar için ahlak, mantık ve fiziğin işleyişini doğru ele alabilmeyi sağladığı için pratik önemi açısından bu felsefenin merkezinde yer almaktadır. Ahlaklı olabilmenin en önemli belirtisi, doğaya uygun bir yaşamdır. Stoacıların ahlak anlayışlarında doğa son derece önem arz etmektedir. Ahlak anlayışlarının temeline doğayı koymalarının sebebi, iyi ve kötüye dair ne varsa doğada bulunmasıdır. Çünkü doğaya uygun yaşayan biri doğal olarak ahlaklı hareket etmiş olacak, iyi ve kötüyü bilecektir.[15]

Stoa felsefesi, kurucuları açısından da pratik bir yaşam felsefesi olarak tanımlansa da mantık, fizik ve ahlak kavramlarını ele alış biçimleri bu felsefenin teoriye de önem verdiklerini ve felsefelerini bu doğrultuda geliştirdiklerini göstermektedir.

Stoacılığın yüzyıllardır etkin bir felsefe olarak varlığını sürdürmesini sağlayan şey nedir? Bu sorunun cevabını daha iyi anlayabilmek adına; Stoa felsefesinin, tüm felsefi görüşler karşısında ortaya koymuş olduğu eleştirel yaklaşımı

[14] Suat Çelikkol, *a.g.m.,* ss. 1230-1233.
[15] Suat Çelikkol, *a.g.m.,* ss. 1235-1240.

anlamak gerekir. Bu sebeple, stoacıların kurmuş olduğu Stoa okulunu incelemek yerinde olacaktır.

1.2. Stoa Okulu

Stoa okulu, M.Ö. 300 yılında Zenon'un öğretilerini halkla paylaşmaya başladığı tarihlerde kurulmuştur. Okulun isminin stoa olmasının sebebi, sütunlu caddesi (Stoa Poikile) olan bir alanda derslerin gerçekleştirilmesinden gelmiştir. Zenonculuk olarak bilinen bu görüş, zamanla öğretilerin anlatıldığı mekânla ilişkilendirilerek stoa olarak anılmıştır. Bu felsefenin peşinden giden takipçilerine de stoacı denilmiştir.[16]

Helenistik Dönemi etkisi altına alıp birçok görüşe düşünsel anlamda katkısı olan stoa öğretisi, M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren felsefe tarihinde ortaya çıkmıştır ve m.s 2. yüzyılın sonlarına kadar varlığını etkin bir şekilde sürdürmüştür. Ancak stoacılığın tesiri bu tarihten sonra da uzun yıllar boyunca görülmeye devam etmiştir. İbrahim Çapak'ın söylemi ile "Hristiyan teolojisine, Shakespeare, Spinoza ve Butler gibi klasik filozofların yanı sıra çağdaş döneme uzanan etkisi olmuştur."[17] Stoa okulu, esinlendiği Epikür okulu gibi insanın mutluluğa ulaşmasını sağlayacak öneriler sunmuştur. Zenon'un mutluluğu içsel etkenlere dayandırması, bu felsefenin üç yüzyıl boyunca etkili olmasını sağlamıştır. Çünkü insanın iç dünyası ile ilgili problemleri felsefi tartışmaların devamlı merkezinde olmuştur.

Stoacılar, ahlak felsefesine verdikleri önemin yanı sıra fizik ve mantığa da felsefelerinde yer vermişlerdir. Stoacılar arasında ahlak, fizik ve mantık konusunda görüş farklılıkları bulunsa da temel düzeyde ortak noktada buluşmuşlardır. Her filozof, çıkış noktasını bu üç unsur içerisinden birini merkeze alarak belirlemiş olsa da hepsi bu unsurları birbirinden bağımsız görmemiş; ahlakı, fiziği ve mantığı birbirinden ayrılmayan bir bütün olarak ele almışlardır.

Felsefe tarihi açısından bakıldığında Stoa okulunu üç ana döneme ayırmak mümkündür. M.Ö. 3. yüzyıllarda Kıbrıslı Zenon, Kleanthes ve Khrysippos'un

---

[16] İbrahim Çapak, "Kıbrıslı Zenan ve Stoa Okulu*", YDU, İslam Tetkikleri Dergisi,* Sayı:1 2015, s. 13.
[17] İbrahim Çapak, *a.g.m.,* s.13.

öncülük ettiği *Eski Stoa;* M.Ö. 2. yüzyıllarda Diogenes, Panetius, ve Poseidoios'un öncülük ettiği *Orta Stoa* ve M.S. 2. yüzyıllarda Seneca, Rufus ve özellikle Marcus Aurelius ve Epiktetos'un öncülük ettiği *Son Stoa* olarak dönemlere ayrılmıştır.[18]

1.2.1. Eski Stoa

Eski Stoa, M.Ö. 3. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu okulun kurucusu Kıbrıslı Zenon'dur. Diğer önemli düşünürlerinin başında ise Kleanthes ve Khrysippos gelmektedir. Zenon, Kynik görüşün temsilcisi Krates'ten; Megara okulundan Stilop'tan ve Academia okulundan Ksenokrates ve Polemon'dan eğitim görmüştür. Birçok görüşten etkilenerek eğitimi tamamlayan Zenon, asırlar boyu etkisini sürdürecek olan Stoa felsefesinin temellerini atmış ve özellikle ahlak, mantık ve fizik konuları üzerinden egemen fikirler ortaya koymuştur.[19]

J. Brun, Zenon'un ölçülü ve sade bir yaşam sürdürdüğüne atıfta bulunarakonun öğrencilerine verdiği dersler için ücret almadığını, öğretisini tıpkı sofistler gibi para aristokratisine bağlı kalmadan yaydığından bahsetmektedir. J. Brun'a göre Zenon, Atinalıların gözünde üslubu itibari ile bir retor ya da dialektisyenden çok bir peygamber gibi görülmektedir. Ona duyulan büyük saygı gereği, şehrin anahtarı verilmiştir ve altından bir taç takılmıştır. Ayrıca Zenon'un bronzdan heykeli de şehre dikilmiştir. Zenon, kendisine gösterilen bunca hürmetin aksine, sade ve gösterişten uzak bir şekilde öğretisini sunmuş ve yaşamına da bu sadelikte veda etmiştir. Anayasa, doğa, ödev, insan, sanat ve ahlak üzerine birçok başlık altında eserler veren Zenon, Stoa öğretisinin temel ana hatlarını çizmesi sebebi ile ardılları tarafından son derece değerli görülmüştür.[20]

Fenikeli kolonicilerin bulunduğu Kıbrıs'taki Kition şehrinde doğan Zenon'un yanı sıra Anadolu kökenli Kleanthes ve Khrysippos da Eski Stoa'nın öncüsü olan diğer büyük düşünürlerdir. Kleanthes, Troya'da; Khrysippos ise Kilikya'da

---

[18] Jehan Brun, *Stoa Felsefesi,* çev: Medar Atıcı, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 13.
[19] İbrahim Çapak, "Kıbrıslı Zenon ve Stoa Okulu*", YDU, İslam Tetkikleri Dergisi,* Sayı: 1 2015, s. 14.
[20] JehanBrun, *Stoa Felsefesi,* çev: Medar Atıcı, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 17.

doğmuşlardır. Bu okulun önde gelen düşünürlerinin geldikleri coğrafyadan dolayı Stoa felsefesinin kökeninin doğu felsefelerine dayandığı görüşü ortaya çıkmıştır.[21]

Anadolu kökenli düşünürlerin öncülük ettiği bu felsefenin gelişim sürecinde etkin rolü olan bir diğer önemli isim ise Kleanthes'tir. Zenon'dan sonra stoa okulunun başına öğrencisi Kleanthes geçmiştir. Kleanthes'in kuşkucular ve Epikürcüler'den gelen eleştiriler karşısında özgün yorumlar ortaya koyamadığı eleştirisi yapılmıştır. Bununla beraber Kleanthes'instoa okuluna en büyük katkısı, hocası Zenon'un görüş ve düşüncelerini gelecek nesillere aktarmak olmuştur.

Kleanthes'ten sonra Stoa okulunun başına öğrencisi Khrysipos geçmiştir. Khrysippos, okulun öğretileri konusunda ortaya konulan görüşleri tanımlayarak bunları bir düzene sokmuştur. Khrysippos'un yazdığı metinler stoa öğretilerinin yayılmasında çok büyük katkısı sağlamıştır. Diyalektikçi yaklaşımı ve üretkenliği sayesinde okul, belli bir disipline kavuşmuştur.[22] J. Brun, Khrysippos'u okulun karşı karşıya kaldığı felsefi tartışmalarda, ana hatları belirlenmiş ve sağlam temele dayandırılmış güçlü katkılar sunması nedeniyle Stoa okulunun ikinci kurucusu olarak tanımlamıştır.[23]

1.2.2. Orta Stoa

Bu dönemin en önemli temsilcileri Penetius ve Poseidonios'tur. Orta Stoa olarak anılan bu dönemde, Platon ve Aristoteles'in temel öğretileri üzerinden yorumlar ortaya konulmuştur. Bu yorumlar sayesinde, Eski Stoa dönemine ait olan ahlak anlayışı daha esnek bir form kazanmıştır. Getirilen yeni yorumlarla Stoa felsefesi kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Penetius'un Aristoteles'in eserlerine yoğunlaşması, okulun eklektizm açısından gelişme göstermesini sağlamıştır. Penetius'un en önemli özelliği, Eski Stoa düşünürlerinin ortaya koyduğu düşünceleri daha ılımlı bir şekilde

[21] JehanBrun, *a.g.e.,* s. 14.
[22] İbrahim Çapak, "Kıbrıslı Zenan ve Stoa Okulu*", YDU, İslam Tetkikleri Dergisi,* Sayı: 1 2015, s. 15.
[23] JehanBrun, *Stoa Felsefesi,* çev: Medar Atıcı, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 19.

sunması olmuştur. Penetius, Stoa felsefesi üzerinden geliştirdiği söylemlerinde daima ihtiyatlı davranmıştır.

Orta Stoa döneminin bir diğer önemli temsilcisi ise Penetius'un öğrencisi Poseidonios'tur. Poseidonios, hocasının tersine sistemli ve iddialı bir şekilde öğretisi üzerine yargılarda bulunmuştur. Poseidonios, savlarını rasyonel bir görüşe dayandırmamış, daha çok empirik bir yaklaşım sergilemiştir. Poseidonios'un Cicero'nun hocası olması da felsefesinin imparatorluk stoasında (Son Stoa) da etkili bir şekilde varlığını sürdürmesini sağlamıştır.[24]

1.2.3. Son Stoa

Son Stoa, bu okulun M.S. 2. yüzyıllara dayanan son temsilidir. Dönemin en önemli öncüleri Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius'tur. Bu üç büyük düşünürün de öğretilerinin temeline yerleştirdikleri konu ahlaktır.

Epiktetos'un varlığı bu okul için son derece önemlidir. Çünkü o azat edilmiş bir köledir. Hierepolis doğumlu olan düşünür, İmparator Nero tarafından özgürlüğüne kavuşturulmuştur. Epiktetos, stoacı düşünürler arasında en katı stoa ahlakını benimseyen düşünür olarak bilinir ve teoriden çok pratiğe önem vererek bu öğretiyi tam anlamıyla bireysel yaşamında uygulamaya çabalamıştır. Epiktetos, bu katı ahlak görüşü üzerinden baktığı için Orta Stoa dönemini bir sapma olarak görmüş ve eleştirmiştir.

Son Stoa döneminin diğer bir önemli temsilcisi ise Marcus Aurelius olarak kabul görmüştür. Akademik eğitimini verimli bir şekilde geçiren düşünür, felsefe ile çok erken yaşta tanışmıştır ve Stoa felsefesinin öğretilerini benimsemiştir. Marcus Aurelius'un aynı zamanda Roma imparatoru olması, bir filozof olarak onu çağdaşlarından ayıran en önemli özelliğidir. Epiktetos gibi bir köle ile Marcus Aurelius gibi bir imparatorun aynı öğretide öncü düşünürler olarak ortaya çıkmaları son derece önemli görülmüştür. Bu birliktelik, stoacı ahlakın temelde hangi değerlere

[24] İbrahim Çapak, "Kıbrıslı Zenan ve Stoa Okulu*", YDU, İslam Tetkikleri Dergisi,* Sayı: 1 2015, s. 17.

önem verdiğinin anlaşılması açısından son derece önemli kabul edilmiştir. Ruh konusunda Marcus Aurelius, Seneca gibi ruhun ölümsüzlüğüne inanarak Epiktetostan farklı bir görüş ortaya koymuştur. Bu yönden bakıldığında imparator filozof, dinî değerler açısından da derinlikli bir görüş ortaya koymuştur. Marcus Aurelius, bireyin dünya vatandaşı olması gerektiği konusunda da en net eleştirileri getiren düşünür olmuştur.[25]

1.3.Seneca'nın Stoa Okulundaki Yeri

Seneca, imparatorluk stoasında önemli bir yere sahiptir ve Marcus Aurelius gibi ruhun ölümsüzlüğü üzerine görüşler öne sürmüştür. Ona göre ölümden sonra varlığını başka bir boyutta sürdürecek olan ruh, ölümsüz olan mutlak bir şeydir. Fakat Seneca için ruhun ölümsüzlüğü, Tanrı'nın âlemi yeniden var edeceği zamana kadar sürecektir. Ölümle göğe yükselen ruh, Tanrı onu yeniden var edene kadar farklı bir âlemde tekâmülünü gerçekleştirecektir.

Ölüme karşı yaklaşımını diğer düşünürlerden farklı bir şekilde ortaya koyan Seneca, mutlu bir yaşamın sürdürülebilmesi için ölüme karşı geliştirilen düşüncelerin ahlakı temel alan ve bilgelikten beslenen düşünceler olması gerektiğini savunmaktadır. Seneca; iyiye, kötüye ve mutluluğa dair düşüncelerini de metafizik üzerinden temellendirmeye çalışmaktadır. Seneca'ya göre yaşama dair sorulabilecek tüm sorulara doğru cevaplar bulabilmek için âlemi bütün bir şekilde kavramak ve bu kavrayışa göre bir yaşam sürmek gerekmektedir.[26]

Seneca, Stoa felsefesi açısından da merkezde bulunan yaşamın mutluluğuna nasıl bir yorum getirmektedir? Yaşam nedir? Ölüm nedir? İnsan varoluşuna nasıl ulaşır? Ölüm ve yaşam ikileminde insan varoluşunu nasıl ortaya koyabilir? Tüm bu soruların cevabını bulabilmek adına; Seneca'nın yaşam ve ölüm üzerine görüşlerini

[25] Jean Brun, *a.g.e.,* s. 27; İbrahim Çapak, a.g.e., s. 18.
[26] Fatma Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü – Zevk Anlayışı,* Ulusal Basımevi, Ankara 1971, ss. 17-18.

detaylı bir şekilde ele almak gerekmektedir. Tez çalışmasının ikinci bölümünde, bu sorulara Seneca'nın verdiği cevaplar ele alınmıştır.

2.BÖLÜM: SENECA'DA YAŞAM VE ÖLÜM

2.1. Seneca'nın Yaşam Anlayışı

Stoa felsefesinin önemli isimlerinden biri olan Seneca, yaşama dair tanımlamalarını Tanrı, doğa ve insanın arasındaki ilişkiler üzerinden yapar. Çünkü Tanrı ve insan arasındaki ilişkiyi kişinin doğadaki yerinin ne olduğuna dair sorgulamaları ile kurması gerektiğine inanmaktadır. Ona göre doğa; Tanrı'dan münezzeh, tanrının kendisinden kopuk yarattığı bir şey değil, aksine Tanrı'nın kendisine ait, Tanrı'dan bir parçadır. Seneca, bu yaklaşım doğrultusunda Tanrı'nın *Evrenin zihni* olduğunu savunmaktadır ve her şeyin Tanrı'dan var olduğunu şu sözleriyle dile getirmektedir: "Nedir Tanrı? Evrenin zihni. Nedir Tanrı? Gördüğün ve göremediğin her şey! O halde Tanrı'nın büyüklüğü düşüncenin sınırlarını aşarak asla daha büyüğü düşünülemeyen şey olur. Buna göre, Tanrı bir başına her şey ise yarattığı eserin içinde ve dışında kalan her şeydir!"[27]

Bu açıklamadan yola çıkarak Seneca'nın Tanrı, doğa ve insan arasında kurduğu ilişkiyi doğru tanımlayabilmek ve bu ilişki sonrasında ortaya çıkacak olan insana dair olan tüm duygu durumlarına bir açıklık getirebilmek meselenin anlaşılabilmesi açısından son derece önemli olacaktır.

2.1.1. Tanrı, Doğa ve İnsan İlişkisi

Her şeyin tanrıdan var olduğunu savunan, Tanrı'nın doğası ile ilgili tanımlamalar yapan Seneca, insan ile Tanrı arasındaki ilişkinin yakınlığına; insanın aslında

[27] Seneca, *Doğa Araştırmaları*, çev: Cengiz Çevik, Jaguar, İstanbul 2018, ss. 26–27.

Tanrıdan bir parça olduğuna şu soruyu sorarak vurgu yapmaktadır: "O halde Tanrı'nın doğasıyla bizimki arasında ne fark var?"[28]

Seneca, bu soruyu sorduktan sonra Tanrı ve insan doğasının arasında bir fark olmadığını, insanın en değerli parçasının ruhu olduğunu, Tanrı'nın ise ruhtan başka bir şey olmadığına vurgu yaparak insanı tamamen Tanrı'nın bir parçası olarak kabul eder. Bunu fark edemeyen insanın ise doğadaki konumunu tespit edemediğini, doğa olaylarının tanrısal düzende değil de tesadüfen gerçekleştiğine inandığını ve bu sebeple insanın yaşadığı hayatı bir karmaşa olarak gördüğünü belirtmektedir.

Bu noktadan yola çıkarak; insanın içinde yaşadığı evrene dair yönelttiği sorular ve bu konuya dair merakı, onu cevap arayışında yaratıcıya daha çok yaklaştıracaktır. Seneca, insanın yaşam hakkında yaptığı tanımların ve yaşama yüklediği anlamların Tanrı hakkındaki fikirlerini daha duru hâle getireceğine ve bu karmaşadan kendini kurtaracağına inanır. Bunu yapabilmek için ön koşul olarak insana doğa ile uyumlu bir yaşamı öğütler. Seneca'ya göre doğaya uyumlu bir yaşam, insana önceliklerini ve yaşadığı hayattaki değerini belirlerken nelere öncelik vermesi gerektiğini öğretir. Bu uyum gösterme süreci ancak ve ancak sorulan sorular ve bu sorulara verilen cevaplarla tamamlanabilir."Biri, ancak tüm evreni incelerse görkemli revakları, fildişinden parlak tavanları, süslü korulukları ve varlıklı konaklara taşınan ısıtıcı su kaynaklarını küçümseyebilir…"[29] Seneca'nın bu sözleri; insanın gözleme dayalı sorular sorduğu, Tanrı'nın yasalarının farkında olarak cevaplarını bulduğu ve doğa ile bütün bir hâle geldiği takdirde kişinin daha mutlu olacağını savunan düşünceyi ortaya koymaktadır.

Tanrı ve doğa arasındaki ilişkiyi doğru tanımlayabilmek, doğanın insanlara sunduğu her türlü imkân ve durumun tanrı tarafından insana sunulduğunu bilmek ne kadar önemli ise insanın başına gelen olaylara ve durumlara karşı yaptığı duygusal ve mantıksal yorumların yerindeliği de o kadar önemlidir. Yaşanan doğal felaketler; deprem, sel, kasırga, volkanik patlama vb. tanrının tüm iyi, bağışlayıcı ve yüce olan tüm sıfatlarına rağmen insanları cezalandırdığını düşünmek pek yerinde olmayacaktır. Peki, insan doğa olayları karşısında nasıl bir tavır takınmalıdır? Bu

[28] Seneca, *a.g.e.,* s. 27.
[29] Seneca, *a.g.e.,* s. 24.

sorunun cevabı, insanın yaşamını katlanabilir kılacak; ona yaşamda huzur ve mutluluğu, en azından yaşadığı her olaydan kötü anlamlar çıkarmasını önleyecektir. Böylelikle insan, Tanrı ve doğa ile arasındaki ilişkiye daha objektif ve sağlıklı bir şekilde bakabilecektir. Aksi takdirde insan, Tanrı'yı başına gelen kötü felaketler yüzünden cezalandırıcı sıfatı ile kabul edecektir. Tanrının kötü ve cezalandırıcı olarak algılanması iyilik-kötülük, mutluluk-mutsuzluk ikilemlerinde insanı her zaman olumsuza sürükleyecektir. Tam da bu noktada Seneca'nın da üzerinde çokça durduğu *kötülük problemi* üzerinden konuyu irdelemek, insanın yaşamdaki yerini belirleyebilmesi ve Tanrı-evren ilişkisini doğru yorumlayabilmesi adına yararlı olacaktır.

Seneca özelinde kötülük kavramına değinmeden önce *kötü* kelimesinin dildeki anlamsal değerini irdelemek yerinde olacaktır. Kötü, istenilen ve beğenilen nitelikleri üzerinde barındırmayan, hoşluk hissi yaratmayan her türlü nesne veya insana ait her türlü fenalığa yol açabilecek davranış ve düşüncelerdir.

Kötülük, bir şekilde insan hayatında kendine yer bulmaktadır ve sonucunda bir şekilde insanın tanrı ve yaşadığı dünya hakkındaki düşüncelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum sadece felsefecilerin ve din adamlarının sorunu ve konusu değil, tüm insanların kendilerini mağdur hissettikleri bir durumdur. Peter L. Berger bu durumu şu şekilde yorumlamaktadır: "Günahsız bir kimsenin çektiği acının Tanrı'nın yokluğunu ispat etmediğini göstermek için bir tez yazan bilgili bir ilahiyatçı kadar, bir çocuğun ölümünü Tanrı'nın iradesine bağlamak suretiyle açıklayan okumamış bir köylü de teodise ile meşgul olmaktadır."[30]

Tanrı'nın mutlak iyi sıfatı ve kötülük arasındaki ilişkide ortaya çıkan çelişkiyi Peter L. Berger *teodise* kavramı üzerinden şu şekilde açıklar: "Teodisenin temel amacı, Tanrı'nın öznel nitelikleri ile âlemde mevcut olan kötülük arasında herhangi bir tutarsızlığın olmadığını ve kötülüğün Tanrı'nın varlığı aleyhinde bir delil olamayacağını göstermeyi amaçlamaktadır."[31]

---

[30] Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev: Ali Coşkun, İnsan Yayınları, İstanbul 1993, s. 96.
[31] Özcan Akdağ, "Kötülük Kavramı ve Teodise", *International Journal of Social Science,* Sayı: 38, Ekim 2015, s. 473.

Teodise kavramı üzerinden bakıldığında Tanrı'nın iradesi ve evrende yaşanan kötü durumların ortaya çıkmasına sebep olan olaylar bir paradokstur.Bu paradoksu, tarih boyunca Tanrı'nın sadece ve sadece iyi sıfatlarını ön plana çıkarıp savunanlarla yaşanan kötülükleri ön plana çıkarıp bu sıfatlarla uyuşmadığını, aksine zıtlıkların var olduğunu savunanlar arasındaki tartışmalar beslemiştir.[32] Teodise, bu çelişkileri ortadan kaldırabilmek adına din temelli tartışmaları ele almaktadır ve Tanrı'nın varlığına karşıt yorumlara sebep olan kötülük kavramını iyi analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Her şeye hâkim olan ve bilen bir tanrının varlığının kötü olaylara neden müdahale etmediği ile alakalı olarak ortaya çıkan soruyu Tuncay İmamoğlu, din felsefesi üzerinden ele alarak kötülük kavramını doğal ve ahlaki olmak üzere iki kategori üzerinden değerlendirmiştir. T. İmamoğlu, doğal kötülüğün ilahi takdir ve doğal sebeplerden dolayı meydana gelen tahribatından ve yıkım gücü yüksek olan bir kötülük olduğundan bahsederken ahlaki kötülüğü de tamamen insanın kendi eylemlerinden doğan kötülükler olarak tanımlamaktadır.

Doğal ve ahlaki olarak iki farklı gruba ayrılan kötülük tanımlamalarına benzer şekilde Seneca da görüşlerini bu iki gruba ayrılan sınıflandırma üzerinden yapmaktadır. Seneca, kötülük sınıflandırmasına girmeden önce ön koşul olarak her türlü kötülüğün insanı olgunlaştırdığından ve başına gelecek felaketlere karşı güçlendirdiğinden bahsetmektedir. Sürekli mutlu bir şekilde kötülüklere maruz kalmadan yaşayan, zihinsel bir acı çekmeden yaşayan insanın doğayı tam kavrayamadığını ve bir yanına yabancı kaldığını söylemektedir.[33]

İnsanların başına gelen doğal felaketler konusuna gelindiğinde ise Seneca, Tanrı'nın iyi insanlarla kurduğu iletişimi tıpkı öğretmenin öğrencisi ile babanın oğlu ile kurduğu iletişime benzetmektedir ve onları öğrenmeye hazır, gayrete, saldırıya, kötülüklere açık ve dayanıklı hâle getirmek için zorluklarla sınadığından bahsetmektedir.

---

[32] Tuncay İmamoğlu, "Seneca Felsefesinde Kötülük Problemi", *Dinbilimler Akademik Araştırma Dergisi II,* Sayı: 1 2002, s. 51.

[33] Seneca, *Tanrısal Öngörü*, çev: Çiğdem Dürüşken, Alfa Yayınları, İstanbul 2019, ss. 57-59.

Seneca, Tanrı'nın iyi ve soylu bir ruha sahip olan insanlarla kurduğu ilişkisini ele aldığında insanı kaderiyle dövüşen bir gladyatöre benzetmektedir ve güçlü bir gladyatörün zayıf bir rakibi kendisine yakıştırmayacağını belirtmektedir. Kaderin iyi insanları kendisine neden rakip gördüğü ile alakalı olarak şu sözleri söylemektedir: "Kader de aynısını yapar: Kendisine rakip olarak en cesur insanları arayıp bulur; çoğu insanı hor görür, üstünde bile durmaz. En inatçısına, en dürüstüne saldırır, olanca gücünü böyle insana yöneltir."[34]

Seneca, kötülük kavramını ahlaki açıdan ele aldığında ise ahlaki kötülüğün sebebini ve temelini insanın doğaya uygun olmayan eylemlerine bağlamaktadır. İnsanın yaratılışı itibarıyla akıllı bir varlık olduğunu ancak tanrı ve evren arasındaki yerini belirleyemediği sürece doğayla bütünleşemeyeceğini ve dolayısı ile akla uygun davranamayacağını belirtmektedir.[35] Doğa ile bütünleşen insanın doğal kötülüklerden etkilenmeyeceğini ama ahlaki kötülüklerin tamamının doğaya düşmanlıktan kaynaklandığını vurgulayarak bu iki kötülük arasındaki ayrımı net bir şekilde göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında Seneca, insanın ahlaki kötülükten kurtulmasının şartı olarak doğayla barış içinde yaşamayı ön şart koşmaktadır.

Doğa ile uyumlu bir yaşama ulaşılabilmeyi ancak ve ancak bilge bir insanın başarabileceğini ve kötülük problemini nasıl ele alması gerektiğini bilebileceğini söyleyen Seneca, bilgeliği bu problemi doğru yorumlayabilmek için en önemli şart olarak görür ve bilge birinin tutumunu kötülükler karşısında şöyle tarif etmektedir:

> Bilgenin bir şey kaybetmesi mümkün değildir, o her şeyi kendisinde saklar, talihe asla güvenmez, onun erdemle uyumlu olan ve şanstan beklentisi olmayan, onun sayesinde artmayan ya da azalmayan bütün iyi nitelikleri sapasağlam durur, zira en yüksek noktaya varmış olanın daha da yükseleceği bir yer yoktur. Talih verdiği dışında hiçbir şey almaz insandan; erdemi o vermez, dolayısı ile geri alamaz. Erdem özgürdür, yaralanmaz, hareket ettirilmez, sarsılmaz, bu yüzden tesadüflere karşı sağlam durur, öyle ki ne yönü değiştirilebilir ne de mağlup edilebilir.[36]

---

[34] Seneca, *a.g.e.,* s. 49.
[35] Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, çev: Türkan Uzel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 95.
[36] Seneca, *Bilgenin Sarsılmazlığı Üzerine ve İnziva Üzerine,* çev: Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018, s. 9.

Seneca, doğal kötülüklerin doğru tanımlanması ve insanların eylemlerine bağlı olarak ortaya çıkan ahlaki kötülüklerden ayrıştırılmasını öğütleyerek başa gelen doğal felaketlerin aslında felaket değil, Tanrı'nın evreni hiçbir tesadüfe yer bırakmayacak şekilde başıboş bırakmadan ve insanın yararına olacak şekilde yönettiğini belirtmektedir.[37] Seneca'ya göre Tanrı ve evren arasındaki ilişkiyi bu noktada belirleyecek olan en önemli etken, ikisi arasındaki uyumu keşfetmek ve doğaya uyumlu bir yaşamı takip etmektir.

2.1.2. Mutluluk ve Keder İlişkisi

Evreni ve dolayısı ile yaşadığı doğayı tanımlayabildiği takdirde insanın, aslında ne denli az şeye ihtiyacı olduğuna vurgu yapan Seneca, mutluluğun ya da kederin bu farkındalık üzerinden yaşanacağına, doğada insan eliyle konulan sınırların ne kadar yanıltıcı olduğuna vurgu yapmaktadır. İnsanın yaşamını sürdürdüğü dünyanın yekpare doğal bir bütünlüğe sahip olmasına rağmen insanın onu kendi çıkar ve beklentilerine göre parçalara ayırıp sınırlandırması, stoacılar tarafından bireyin doğal yaşamından ne kadar uzak bir biçimde yaşadığını belirten yorumlar yapılmasına sebep olmuştur. Seneca, insanın düştüğü bu durumu küçümseyerek onları karıncalara benzetmektedir. Karıncalara insan aklı bahşedilse onların da tıpkı insanlar gibi dünyayı sınırlara böleceğini, insanı hayvanlardan ayıran en belirleyici özelliği olan düşünme yetisini ne kadar kaybettiğini söyleyerek, arzularını akıldan yoksun bir şekilde belirlediklerine vurgu yapmaktadır.[38]

Bu noktadan bakıldığında mutluluk, insanın yaşamı boyunca daima peşinde koştuğu ve elde edip edemediğini bir türlü fark edemediği, elde etmiş olsa bile sürekliliğini sağlayamadığı duygu durumlarının başında gelmektedir. Seneca, mutluluğu birçok farklı yorumla açıklamakla birlikte mutluluğa erişebilmek için akıl ve zihni şart koşmaktadır. Herkesin mutlu yaşamak istediğini belirten Seneca, daimî mutluluğa ulaşmayı engelleyen sebebi şu şekilde hatırlamaktadır: "Herkes mutlu

[37] Seneca, *Tanrısal Öngörü*, çev: Çiğdem Dürüşken, Alfa Yayınları, İstanbul 2019, ss. 31-33.
[38] Seneca, *Doğa Araştırmaları*, çev: Cengiz Çevik, Jaguar, İstanbul 2018, s. 25.

yaşamak ister, ancak yaşamı mutlu kılan şeyin ne olduğunu görmek konusunda zihinleri kördür."[39]

Zihin karışıklığı sebebi ile ne istediğini tam olarak bilemeyen insanın yanlış yola sapma ihtimalinin yüksek olduğunu belirten Seneca, bu durumu mutluluğun aksi yönünde ilerlemeye benzetmektedir. Seneca, ortaya çıkan bu sorunun çözüm önerisini şu şekilde açıklamaktadır: "O hâlde önce hedeflediğimiz şeyin ne olduğunu ortaya koyalım, sonra ona en hızlı nasıl ulaşabileceğimizi araştıralım."[40]

Yaşamdan keyif alabilmenin şartının hedeflenen ama bir türlü ulaşılamayan mutluluk olduğunu söyleyen Seneca, insanın ancak ve ancak bu ön koşulu karşıladığında hayatında var olan şeylerden keyif alacağını ve elinde olmayanlardan dolayı da kendini mutsuz hissetmeyeceğini, mutlu olmayı başaran insanın daimî neşeye kavuşacağını ve bunun da en soylu mutluluk olacağını belirtmektedir. Mutluluğun tanımını yaparken her defasında aklı merkeze alan Seneca, en duru mutluluğun akıl yoluyla geleceğini, insanın ihtiyaçlarını belirlerken aklını kullanmasının ne derece önemli olduğunu şu sözlerle açıklamaktadır: "Aklın lütfuyla istemeyen ve korkmayan insanın mutlu olduğu söylenebilir."[41]

Burada korkunun varlığını da aklın doğru çalıştırılmamasına bağlayan Seneca, korkusuz olsa bile insanın akıl yürütmeden elde edeceği mutluluğun gerçek bir mutluluk olamayacağını belirtmektedir. Nesnelerin de korku duymadığını fakat aklı olmadığı için bunun bir öneminin olmayacağı gibi insanların da akıldan yoksun bir korkusuzluk hissine sahip olmasının, insanı mutlu kılmak için yeterli olmadığını belirtmektedir.

Seneca, korkunun yanı sıra, hazları da mutlu bir yaşama ulaşmanın önündeki engeller olarak görmektedir ve insanın bu duyguları kovarak daimî dinginliğe ve özgürlüğe kavuşacağını, kendini özgür hisseden insanın hayatını sarsılmaz doğruların ve sevinçlerin kuşatacağını, ruhunun bu duygularla beslenip uysallaşacağını belirtmektedir.

---

[39] Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine-Yaşamın Kısalığı Üzerine,* çev: C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, s. 3.
[40] Seneca, *a.g.e.,* s. 3.
[41] Seneca, *a.g.e.,* s. 9.

Mutluluğa ulaşabilmek için hazzı ve korkuyu akıl yoluyla ortadan kaldırmayı salık veren Seneca, ancak ve ancak bunu başarabilen insanın doğa ile uyumlu bir yaşama ulaşabileceğini ve dolayısı ile mutlu bir yaşama kavuşabileceğini belirtmektedir. Mutluluk için adeta bir reçete sayılabilecek olan şu öneriyi sunmaktadır:

> Öncelikle zihnimiz sağlıklı olmalı ve kendi sağlığını kalıcı bir şekilde elde etmiş olmalı, sonra cesur ve dinç olmalı, dahası en güzel şekilde sabreden, farklı dönemlere ayak uyduran, kendi bedenine ve onu ilgilendiren her şeye dikkat eden ama bunun için dertlenmeyen, yaşamı meydana getiren hiçbir şeye ilgisiz kalmayan ama hayranlık da duymayan, talihin armağanlarından faydalanıp onların kölesi olmayan bir karakterde olmalıdır.[42]

Seneca, yaşamda mutluluğa ulaşabilmek için aklı merkeze koyduğu kadar, talih kavramını da eleştirerek bunun doğru tanımlanması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ona göre aklını kullanabilmenin ve duru bir zihne sahip olmanın belirtisi talihin getirdiği şeyleri küçümsemektir. Şans eseri elde edilen şeylerin yine aynı sebeple kaybedebileceğini belirten Seneca, talihin getirdikleriyle övünmeyi budalalık olarak görmektedir. Talihin yardım ederek bir insanı zenginleştirmesinin, insanın iyi bir geliri olmasının, güzel bir evde ve bir sürü ona hizmet eden kölelerinin olmasının hiçbir anlamının olmadığına vurgu yapmaktadır. "Fakat bütün bunlar onda değil onun yanındadır. İnsan ancak verilmesi ve alınması mümkün olmayan şeyden, insana has olandan dolayı takdir edilmelidir."[43]

Peki, insanda has olan şey nedir? Seneca, ruh ve ruhun tam bir akılla donatılmış olmasını insana has olan bir özellik olarak görmektedir. Tam bir akılla yaşamına hükmedebilen insanın dingin bir ruha sahip olacağını ve talihin getirdiği iyi veya kötü şeylerden arınacağını belirtmektedir. Seneca'ya göre: "Dış iyilerden vazgeçmiş bir ruh, hürriyetini kendi kalesi içinde savunur. Oklar ona varmadan önce düşer. Talihin kolu sanıldığı kadar uzun değildir; o yalnız kendisine bel bağlayanlara hükmeder."[44]

---

[42] Seneca, *a.g.e.,* s. 7.
[43] Fatma Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü - Zevk Anlayışı,* Ulusal Basımevi, Ankara 1971, ss. 24-25.
[44] Fatma Paksüt, *a.g.e.,* s. 32.

Dış koşullar üzerinden insanın tecrübe ettiği hislerin, dünyanın somut ve geçici zenginliklerinin peşinden gitmenin insanı mutluluğa ulaştırmayacağını, aksine insanı daha da mutsuz edeceğini, doğal isteklerin bir sınırının olduğunu vurgulayan Seneca, bir isteğin doğal olup olmadığını anlamak için neye dikkat edilmesi gerektiğini şu şekilde açıklamaktadır: "Doğanın arzuları sınırlıdır. Yanlış bir kanıdan doğan arzularsa dur durak bilmezler… O hâlde kendini boş şeylerden kurtar. Aradığın şey doğal bir istek midir, yoksa kör bir istek midir anlamak istersen, bu istek bir yerde durabilir mi diye bir bak bakalım."[45]

Seneca, arzuların sınırsızlığı sebebi ile insanın birçok şeye ihtiyaç duyuyormuş gibi hissetmekten kaynaklı yaşadığı mutsuzluğun yersiz bir mutsuzluk olduğunu söylemektedir. Sınırları doğaya uygun şekilde belirlenmiş isteklerin asıl zenginlik olduğunu belirtmektedir. "Çünkü çok az şeyi olan değil, hep daha çoğunu isteyen fakirdir aslında."[46] Seneca, bu sözü ile fakirlik ve zenginlik algısına bakışını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Doğanın sunduklarıyla insanın mutlu olabileceğini savunan Seneca, bu mutluluğa ulaşabilen kişinin *En Yüce İyi'*ye ulaşabildiğini söylemektedir ve *En Yüce İyi* tanımını şu şekilde yapmaktadır: "Şansın getirdiği şeyleri ciddiye almayan bir zihindir ve sadece erdemle mutlu olur."[47]

Seneca *erdem* kavramını hazlarla birlikte değerlendiren görüşlere de karşı çıkarak hazzı mutluluğa ulaşabilmek için reddedilmesi gereken bir şey olarak görmektedir. Hazzın ve erdemin zıt noktalarda olduğunu belirten Seneca, hazzı;"bayağı, kölelere layık, zayıf ve güdük"[48] bir şeye benzetirken erdemi; "Yüce, soylu, krallara layık, yenilmez ve tükenmez"[49] bir şeye benzetmektedir:

> Hazzın en rezil yaşama daldığına, buna karşılık erdemin kötü yaşama izin vermediğine dikkat et, insanlar haz olmadan zavallı duruma düşmez, aksine hazdan

[45] Seneca, *Ahlak Mektupları,* çev: Türkan Uzel, Jaguar Kitap, İstanbul 2020, s. 78.
[46] Seneca, *a.g.e.,* s. 36.
[47] Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine ve Yaşamın Kısalığı Üzerine,* çev: C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, s. 8.
[48] Seneca, *a.g.e.,* s. 11.
[49] Seneca, *a.g.e.,* s. 11.

> dolayı öyle olurlar, haz erdeme karışmazsa bu olmaz, bu yüzden erdem çoğun hazdan yoksundur, ona asla ihtiyaç duymaz.[50]

Seneca, erdemin hazlardan çok daha önemli olduğunu fakat sadece ve sadece erdemden doğacak olan bir keyfin de insanı mutlu etmeye yetmeyeceğini belirtmektedir. Ona göre erdemin, hazlar karşısında her zaman üstün olduğu bir denklemde var olması gerekmektedir. Seneca'ya göre *en yüce iyi'*yi erdemden yoksun, hazlara dayalı yararlı ve doğru olarak tanımlamak, doğruluğun ve yararlılığın doğasını bozacaktır. "Doğru olmayan, doğrunun parçası da olamaz ve en yüce iyi, en iyi parçasına benzemeyen bir şeyi kendinde görürse, kendi sağlamlığını koruyamayacaktır."[51]

Seneca tam da bu noktada erdem ve hazlar arasında kurulacak olan denklemde erdemin bir rehber gibi önden ilerlemesi gerektiğini, hazlardan tamamen arınmanın mümkün olmadığını ama erdemin insanı hazlarına kapılarak doğaya uygun olmayan istekler peşinde koşmasını engelleyeceğini belirtmektedir. Rehberliği hazlara bırakacak olan insanın erdemden de yoksun kalacağını ifade etmektedir.

Seneca, hazlarının kendisine çizdiği yolu rehber edinen insanın, erdemden yoksun ve doğasına uymayan istekleri elde etmiş olacağından dolayı mutsuzluğa sürükleneceğini, genel geçer şeylere muhtaç olma duygusuna kapılacağını ve bu sebeple özgürlüğünü kaybedeceğini belirtmektedir. *Talih* kavramının insan hayatında önemli rol oynamasının sebebini, insanın özgürlüğünü kaybetmiş olmasına bağlamaktadır. "Böylece insan talihe muhtaç olur ki bu da en büyük köleliktir, bunu kaygılı, şüpheli, ürkek, koşulların korkunç kıldığı ve zamana bağlı değişimlerin muallâkta bıraktığı bir yaşam izler."[52]

*En Yüce İyi'*ye hazlarla mı yoksa akılla donatılmış erdemle mi ulaşılabilir? Seneca bu soruyu sorarak aslında Stoacılar ile Epikurosçular arasındaki en temel farkı ortaya koymaya çalışarak erdemin var olabilmesi için bir kez daha aklı ön koşul olarak kabul ettiğini göstermektedir. Epikurosçularda iyiye ve mutluluğa ulaşmanın en temel şartı, hazların peşinden gidip duyularla hissedilenleri tatmaktır. Fakat

---

[50] Seneca, *a.g.e.*, s. 11.
[51] Seneca, *a.g.e.*, s. 21.
[52] Seneca, *a.g.e.*, s. 21.

Seneca, iyiye ulaşmak için duyuların karşısına da aklı koymaktadır. Fatma Paksüt, Seneca'nın hazlar ile ilgili ve akıl yoluyla ulaşılabilen erdem konusundaki düşüncelerini şu şekilde yorumlamaktadır:

> Duyu iyiye hükmetseydi, hiçbir zevki reddetmezdik. Çünkü hepsi insanı çeker, hepsi tatlıdır. Aksine hiçbir acıya isteyerek katlanmazdık. Zira hepsi duyuları incitir. Hâlbuki oburları, sefihleri beğenmiyoruz, ıstırap korkusuyla cesur bir hareketten kaçan insanı küçümsüyoruz. Duyulara istediğimiz ve istemediğimiz şeyler hakkında bir yetki tanınırsa, iyi ile kötü hakkındaki hükmü duyular verecek olursa, insan neler yapmaz?[53]

Seneca, duyuların hazları takip etmesinden kaynaklı olarak ortaya çıkabilecek tüm sorunların ve mutsuzluğun akıldan yoksun belirlenen ihtiyaç ve isteklerden doğacağını belirtmektedir. Tam da bu noktada Seneca'nın sıkça söz ettiği ve kaçınılması gereken bir şey olarak gösterdiği *kalabalıklar* üzerine söyledikleri son derece önem arz etmektedir.

Seneca, mutluluğa bir rehber eşliğinde de ulaşılabileceğini savunsa da herkesi dinlemenin, kalabalıkları örnek almanın kişiyi mutluluktan uzaklaştıracağını, onu yanlış yollara sürükleyeceğini söylemektedir. Ona göre kalabalıkları, önden giden yığınları koyun gibi takip etmemek gerekmektedir. Çünkü hedef olarak belirlenen isteklerin gerçek istekler olmadığını, o istekleri takip edilen kalabalıkların belirlediğini, dolayısı ile insanın kendisine ait olmayan isteklere ulaşsa bile geçici mutluluklar elde edeceğini belirtmektedir.

Seneca'ya göre isteklerini ve hedeflerini kalabalıkları takip ederek belirleyen insan, sürekli olarak hayal kırıklığı yaşamaktan kendini kurtaramayacaktır. Dışarıdan gördüğü ve ilgisini çeken tüm isteklerin değerini belirlerken daima yanılacaktır. Çünkü "İnsanların bakakaldığı, önünde durduğu ve şaşkınlıkla birbirlerine gösterdikleri, dışı parıldayan bu şeyler kendi içinde değersizdir."[54]

Kalabalıkların belirlediği ve iyi olarak tanımladığı şeyler konusunda temkinli olmak gerekmektedir. Kitle psikolojisinin yanıltıcılığı kötü ve iyi ayrımını yaparken

---

[53] Fatma Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü – Zevk Anlayışı,* Ulusal Basımevi, Ankara 1971, s. 20.
[54] Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine ve Yaşamın Kısalığı Üzerine,* çev: C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, s. 6.

insanı yanlış kanaatlerde bulunmaya iteceğinden dolayı Seneca, "Bir şeyi destekler sonra aynı şeye karşı çıkarız, çoğunluğa göre alınan her kararın sonucu budur."[55] diyerek konu hakkındaki düşüncelerini ifade etmektedir.

Seneca, kalabalıkları belirgin bir ifade ile kötü olarak tanımlamaktadır. İnsani değer ve durumların kalabalıklar tarafından değerlendirilmeye başlanması, insana dair değerleri genel geçer yorumlara açık hâle getirebileceğini, bunun son derece yanlış sonuçlara sebep olabileceğini belirtmektedir. Seneca'ya göre kötü olan bir şeyi tespit etmenin en açık kanıtı, yapılan işin, durumun ve alınan kararların kalabalıklar tarafından onay görmesidir. Bir tercih kitle tarafından yapıldıysa, Seneca bunu kötü olarak tanımlamaktadır. Kalabalıklar içinde yol alan insan, muhakeme yeteneğini kaybedip bir şeyin doğruluğunu sorgulamaktan ziyade ona inanmayı tercih ediyorsa, yaşamı hakkında düşünemeyecektir ve sonsuz bir hata silsilesi içinde kedere sürüklenecektir.

Seneca özelinde ele alınan ve mutluluğu insana getirecek şartlar olarak sıralanan tüm koşulların yerine getirilebilmesi için öncelikli olarak insanın yaşamına sarılması gerekmektedir. Zaman kavramının son derece önemli olduğunu belirten Seneca, insanların geçmiş ve gelecek arasında sürüklendiğini, *kaçıcı ve kaygan* olarak tanımladığı akıp giden zamana sıkıca tutunmak gerektiğini vurgulamaktadır. "Bugününe el koyarsan daha az bağlı kalacaksın yarına. Böyledir bu iş: Yaşamak ertelendi mi, hızla akar geçer. Her şey yabancıdır bize. Lucilius, bizim olan tek bir şey var: zaman."[56]

Seneca'ya göre zamanın içerisinde kendi doğasına uygun hareket etmeyen insan parçalara bölünmektedir. Yaşadığı zamanı kontrol edemeyen bir insanın yaşama dair edindiği tüm uğraşları "huzursuz bir ruhun çırpınışı"[57] olarak tanımlayan Seneca, istekleri geçmiş ve gelecek arasında yaşanan kaygılarla belirlendiğini ve insanın, bilinmez olan gelecek kaygısıyla hareket ederek kederlendiğini belirtmektedir. Geçmiş insanın elinde olmayan şeylere kederlenmesine; gelecek ise

[55] Seneca, *a.g.e.,* s. 4.
[56] Seneca, *Ahlak Mektupları,* çev: Türkan Uzel, Jaguar Kitap, İstanbul 2020, s. 33.
[57] Seneca, *a.g.e.,* s. 37.

umutlanmasına sebep olmaktadır. Seneca umudu en net ifade ile şu şekilde açıklamaktadır: "kesin olmayan bir iyiye umut denir."[58]

İnsan, yaşamda kesinliği olmayan şeyler konusunda geçmiş ve gelecek arasında sürüklenirken Tanrıdan isteklerde bulunanların isteklerinin doğaya uygun olabilmesini sağlayacak ve umutlarının boşa çıkmasını önleyecek bir ölçü bulunmaktadır. Seneca, bu ölçüyü şu şekilde açıklamaktadır: "Ulu Tanrı'dan, herkesin önünde isteyebileceğin bir dilekten başka hiçbir şey dilemeyecek kadar olgunlaştığın zaman, işte ancak o zaman bütün aşırı isteklerinden kurtulduğuna inanabilirsin."[59]

Sonuç olarak; aşırı isteklerinden kurtulmuş, akıl yoluyla erdemli davranmayı kendine şiar edinmiş, hazlarını dizginleyebilen, yaşadığı evrenle barışık ve Tanrı'nın verdiklerini kendi için en iyi olarak gören insan, kederden uzaklaşıp gerçek ve daimî mutluluğa ulaşacaktır.

2.2. Seneca'nın Ölüm Anlayışı

Ölüm, insanların onun kaçınılmaz bir son olduğunu gözlemleyerek ve sezgisel olarak fark ettiği, bireysel olarak tecrübe edebildiği, başka biri ile paylaşamadığı ve yarattığı korku ve kaygı üzerine sürekli olarak düşündüğü bir durumdur.[60] İnsanoğlunun baş edemediği ve üzerine düşündüğü zamanlarda patolojik sorunlar yaşayacak kadar varoluşsal sorgulamalara girdiği bir konudur.[61] Ölüm konusu, din, psikoloji, tıp, edebiyat, mitoloji vb. birçok alanda ele alındığı gibi felsefi tartışmaların da merkezine oturmaktadır.

Ölüm konusu, Stoa anlayışı üzerinden ele alınacak olursa, genel anlamda ölümü yaşamın kendisi kadar olağan bir doğa yasası olarak yorumlamak

[58] Seneca, *a.g.e.,* s. 57.
[59] Seneca, *a.g.e.,* s. 57.
[60] Hasan Aydın, "Ölüm Korkusu Karşısında Felsefenin Tesellisi: Marcus Tullıus, Cıcero ve Ebu Bekr El-Razi, *Felsefe Dünyası,* Sayı: 54, 2011, s. 27.
[61] Irvin D. Yalom, *Ölüm Korkusunu Yenmek,* çev: Zeliha Babayiğit, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2009, s. 36.

gerekecektir. Stoa felsefesinin önemli isimlerinden olan Seneca, ölüm olgusunun insan üzerindeki olumsuz etkilerini ortadan kaldırabilmek adına felsefeyi merkeze alır. Felsefe ile düşünme sürecine dâhil olabilen birinin, felsefe ile arasındaki mesafeyi kaldırmayı başarmış biri olarak gören Seneca, felsefe sayesinde insanın aklı ve mantığı ile girdiği sorgulamaların, insanı doğasına uygun cevaplara götüreceğini belirtir. Bu sorgulamalar sırasında insanın anlam arayışını bulmak için gösterdiği çabayı ancak ve ancak felsefe anlamlı bir noktaya ulaştıracaktır.[62]

2.2.1. Ölüm ve Ölüm Korkusu

Seneca, ölüm gerçeği ile arasına mesafe koymuş, yaşamını anlamlandıramadan var olmaya çalışan insanın ölüme karşı besleyeceği korkuların olağan korkular olacağına dikkat çekmektedir. Ölüm hakkında insanların bakış açıları etrafında toplanan korkular yüzünden insanın eninde sonunda yüzleşeceği ölümün gerçekliği üzerine insan doğasına uygun his ve görüşler geliştirilemediğini, dolayısı ile ölüm karşısında duyulan korkuların, konu hakkında oluşturulan fikirleri olumsuz anlamda etkilediğini belirtmektedir. Seneca'nın, ölüm karşısında insanın bu kadar çaresiz hissetmesi ve korkması ile ilgili söylediği sözleri Fatma Paksüt şu sözlerle aktarmaktadır:

> Ölüm iyi veya kötü kesilmiş bir saç kadar önemsiz değildir. Bir kötülük değildir ama kötü bir görünüşü vardır. Çünkü yaşamak arzusu ile çözülüp dağılmak korkusu, insanda yerleşmiştir ve ölüm, birçok nimeti elimizden alıyor, alıştığımız her şeyden bizi yoksun bırakıyor gibidir. Ölümden nefret edişin bir sebebi de sahip olduğumuz şeyleri bilmek, gideceğimiz yeri bilmemektir. Bilinmeyen şey bizi ürkütüyor.[63]

Ölümün ne olduğunu kavrayamamış olmanın getirdiklerine dikkat çeken Seneca, bu yanlış kavrayıştan dolayı insanların yaşamları boyunca yüzleşmekten korktuğu ne kadar olumsuz olay varsa başına geleceğini ve değişmez gerçekle yüzleşene kadar geçen süre içerisinde insanların bir sürü bilinmezler yaratarak ve bu bilinmezlere

---

[62] Fatma Zehra Pattabanoğlu, "Seneca'da Felsefe ve Ölüm", *SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 22, 2015, s. 137.
[63] Fatma Paksüt, *Ahlak Görüşü - Zevk Anlayışı*, Ulusal Basımevi, Ankara 1971, s. 35.

beyhude çabalarla cevaplar arayarak kaybolup gideceğini belirtmektedir. Seneca'ya göre yaşamın bilinmezliği, ölümün ne zaman insanı bulacağını bilememekten kaynaklanmaktadır. Oysaki yaşamı verimli kılacak olan şey, dünya zevklerine kendini kaptırmamaktır. Seneca, ancak bu şekilde insanın kendi ölümünü anlamlı kılacağını söylemektedir. Seneca, tezat gibi görünse de ölümü bekleyen ama bir yandan da onunla yüzleşmek istemeyen insanın sürekli olarak ölüm üzerine düşünmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü ölümü aklında tutan insan, ölümü kendinden uzaklaştırmış olacaktır. Seneca'ya göre aklını kullanmak şartı ile ölümü sürekli aklında tutan insan, onu sorgulama ve anlamlandırma yoluna gidecektir. Bunu yapan kişi, korku ve bilinmezden kendini kurtarıp yaşamının içini doldurmaya başlayacak ve yaşama olan köleliğinden kurtulacaktır.[64]

Seneca, ölümden korkan bir aklın, yaşam hakkında ortaya konulacak olan fikirlere de olumsuz etki edeceğinden bahsetmektedir. Bu olumsuz etki zamanı kavrarken de ortaya çıkmaktadır. Bu durum insanın, zamanı niteliği açısından değil, niceliği üzerinden değerlendirmesine sebep olmaktadır. İnsan, ölüm korkusuyla hareket edip yaşamı uzattıkça uzatmaya çalıştığında, uzatmaya çalıştığı şeyin üzerinde insanın hiçbir etkisinin olmadığını ve elinden kayıp giden zamanın kontrol edilebilmesinin mümkün olmadığına dikkat çekmektedir. Başarısızlıkla sonuçlanacak olan bu zamanı yakalama gayretinin sonucunda insanın elinde kalacak olan tek şeyin içi boş ve dolayısı ile yaşanılmamış bir hayat olacaktır. Seneca, böyle bir yaşamı -yüz yıl bile sürecek olsa- kısa bir yaşam olarak görmektedir.[65]

Seneca, kısa olarak gördüğü insan ömrünün yaşama anlam kazandırılamamasından ve bu ömrün anlamsızlık içerisinde boş arzularla geçirilmesinden kaynaklandığını belirtmektedir. İyi bir şekilde düzenlenirse ve insana yaraşır işler üzerine adanırsa yaşamın yeterince uzun olduğunu vurgulamaktadır. Yaşamın kısalığı, niceliği üzerinden değerlendirildiğinde herkese

[64] Seneca, *Ahlak Mektupları,* çev: Türkan Uzel, Jaguar Kitap, İstanbul 2020, s. 111.
[65] Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine-Yaşamın Kısalığı Üzerine,* çev: C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, ss. 48-49.

eşit olmakla birlikte niteliği açısından bakıldığında göreceli hâle gelmektedir. "Kısa yaşam bulmayız, onu biz kısaltırız, ondan yoksun değiliz, onu biz tüketiyoruz."[66]

Zaman kavramı üzerinde oluşacak farkın ancak ve ancak nitelik üzerinden olabileceğini belirten Seneca, bu farkın sağlanabilmesini akla bağlamaktadır. İnsan yalnızca aklını kullanarak hızlıca tükenen zamanı nitelikli yaşayacaktır, fakat lüzumsuz işlere daldığı için insanlar bunu da başaramamaktadırlar.

Seneca, lüzumsuz işlerin başına ilk olarak şarap ve şehveti koymaktadır. Savaş ve zafer naraları atanların bile, lüzumsuz olsa da daha erkekçe ve kayda değer işlerle uğraştığını fakat şarap ve şehvetin peşinde koşup vaktini harcayanların utanç verici bir uğraş içerisinde olduklarını belirtmektedir. Açgözlü bir mideye sahip ve geçici zevklerin esiri olan insanların yıkımının daha utanç verici olduğunu ve sonu gelmeyen hatalara sürüklendikçe yaşam olarak sürdürdükleri şeylerin kendilerine nefes bile alacak vakit bırakmadığını belirtmektedir.

Seneca, ancak bilge bir kişinin ömrünün tüm zamanlarını bir bütün olarak kabul edebileceğini, yaşamıyla barışık bir hâlde ölüme yol alabilen insanın korku ve kaygılardan uzak bir yaşam süreceğini belirtmektedir. Seneca, yaşamını bu şekilde tamamlamayı başaramamış insanlar hakkında ise şu görüşü ortaya koymaktadır: "Ancak geçmişi unutanların, şu anı es geçenlerin ve gelecekten korkanların ömrü çok kısa ve kaygıyla doludur."[67]

Seneca, korkuların insan aklını ele geçirip yönetebilmesini son derece tehlikeli bulmaktadır. İnsanın korkularından dolayı yaşamına son verme cesaretini bile gösteriyorken, aklını kullanarak ölüm meselesini doğru kavrayıp ölüme o şekilde hazırlanmalıdır. İnsan, yaşamı bir bütün olarak kavrar ise ölüme korkusuzca ilerleyebilecektir. Çocukların ve zihin yapıları gelişmemiş insanların ölüm olgusuna korkusuzca yaklaşabildikleri örneğini veren Seneca, "Fazla korkudan yapılan şey, faziletle niçin yapılmasın?" sorusunu sorarak insanın aklını kullanması gerektiğine bir kez daha dikkat çekmektedir.[68]

---

[66] Seneca, *a.g.e.,* s. 46.
[67] Seneca, *a.g.e.,* s. 68.
[68] Fatma Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü-Zevk Anlayışı,* Ulusal Basımevi, Ankara 1971, s. 36.

Ölümü aklını kullanarak ele alan insanın, korkusuzca yaşamda var olacağına dikkat çeken Seneca, ölümü tanımlarken onu yaşamın içinde ve keskin bir sondan ziyade bir süreç olarak görmektedir. Seneca, geçmişi ölüm tarafında kalan bir zaman dilimi olarak gördüğünü şu şekilde belirtmektedir: "Son saatimizi rahat beklemek istiyorsak, doğduğumuz günden beri ölmekte olduğumuzu düşünmeliyiz. Her gün hayatımızın bir kısmını kaybettiğimiz için, her gün bir parça ölmekteyiz."[69]

Seneca, ölüme karşı duyulan korkunun anlamsızlığını tehlikeli bulmakla birlikte, bunu bir *işkence* olarak da görmektedir. Ölüm akla geldiğinde içine düşülen korkuların yersiz olduğunu ve ölüme yüklenen anlamların gerçek olmadığını söylemektedir. Seneca'ya göre insan ölüm düşüncesinden korkar. Bu konudaki görüşlerini; "biz ölümden değil, ölüm düşüncesinden korkuyoruz."[70] sözleriyle dile getiren Seneca, eğer öyle olmasaydı insanın her an yanı başında olan ölümden yaşamın her anında korkması gerektiği görüşündedir. Oysa ölüm korkusu olarak bilinen bu hisler, yaşamanın kaçırıldığı ve doğanın istediklerinden uzak bir yaşam sürüldüğü anları yoklamaktadır. Seneca, korkuların ölümün kendisi ile alakalı olmadığını, ölüme yüklenen anlamların insana bu duyguyu yaşattığını söylemektedir ve bu korkunun üstesinden gelebilmek için de şu tavsiyeyi vermektedir: "Ölümden hiçbir zaman korkmamak için onu devamlı düşün."[71] Çünkü "anımsamak belleğe bırakılan bir konuya bekçilik etmektir; buna karşılık bilmek, bir örneğe bağlı kalmadan, bir öğretmene gözlerini çevirip durmadan öğrendiği şeyi özümsemektir."[72]

Sonucu mutlak derecede belli olan ölümün yaşattığı korkuyu küçümseyen Seneca, kesin olmayan olayların neyle sonuçlanacağını bilememenin insanı korkutabileceğini ama sonu değiştirilemez olan ölümden korkmanın da anlamsız olacağına vurgu yapmaktadır. Seneca, ölümü ölen kişiyi ilgilendirmeyen bir durum olarak görmektedir. "Ölümün can sıkıcı yanı ölümden sonra ortaya çıkabilir asıl. İnsanın, acısını hiç çekmeyeceği bir şeyden korkması da hiç hissetmeyeceği bir

---

[69] Fatma Paksüt, *a.g.e.,* s. 36.
[70] Seneca, *Ahlak Mektupları,* çev: Türkan Uzel, Jaguar Kitap, İstanbul 2020, s. 123.
[71] Seneca, *a.g.e.,* s. 123.
[72] Seneca, *a.g.e.,* s. 130.

şeyden korkması kadar akılsızca bir iştir."[73] Seneca, yaşamı sevdiği hâlde, ölümü de yaşamın doğasının bir parçası olarak görüp onu tatmaya hazır olan ve onu korkusuzca karşılayan insanların örnek alınması gerektiğine inanmaktadır.

İnsanın yeteri kadar yaşayıp yaşamadığına karar verecek olan şey zamanın uzunluğu değildir, bunu belirleyecek olan şey insanın ruhudur. Yaşama karşı duyulan memnuniyetin ölüm anında da duyulabilmesi son derece önemlidir. Çünkü Seneca'ya göre, "İyi ölmek memnun ölmektir."[74] Doğanın insana sunduklarını reddedip sürekli umut ederek yaşamanın insanı aç gözlülüğe sevk edeceğini belirten Seneca, durmak bilmeyen arzuların günün birinde her şeyi *zavallılaştıran* ölüm gerçeğiyle son bulacağını belirtmektedir.

Ölüm korkusunun sebepleri ve çözümleri üzerine sıklıkla görüşlerini belirten Seneca, bu korkunun insan için alt edilmesi gereken en önemli düşman olduğundan bahsetmektedir. Çünkü insan, yaşamının her anını kendisine ait hissedebilmek için önündeki en büyük engeli olan ölüm korkusunu yenmek zorundadır. Bu korkuya karşı kazanılacak zafer, insan için her şeyden önce gelmelidir. Seneca, bu önemli adımı açıkça ifade etmek için şu örnekleri sıralar:

> Yendim işte! diye haykırmak ne zaman nasip olacak? Kimi mi yendim? diye soruyorsun. Persleri ya da Medlerin en uzak soylarını veya Part yurdunun ötesindeki –varsa eğer- cenkçi bir halkı yenmedim ben. Para tutkusunu, mevki hırsını, fatih milletleri fethedenlerin çektiği ölüm korkusunu yendim ben.[75]

Seneca, ölüm korkusunun kişiyi en çok zorladığı dönemin ihtiyarlık dönemi olduğundan bahsetmektedir. İhtiyarlıktan korkmak özünde ölümden korkmaktır ve yaşamın her anına eşit derecede uzakta olan bu doğa yasasından korkmak Seneca'ya göre budalalıktır. Çünkü Seneca yaşlılığı bir eksiklik olarak görmez, yaşlılığın güzel bir dönem olduğunu şu sözlerle açıkça ifade eder: "Gerçekten de bir insanın kaderinde ansızın yaşamdan koparılmak değil de ihtiyarlıkla yavaş yavaş yaşamdan çekilmek, azar azar her gün ölmek varsa; ah ne büyük şükran borçludur o bütün

---

[73] Seneca, *a.g.e.*, s. 121.
[74] Seneca, *a.g.e.*, s. 206.
[75] Seneca, *a.g.e.*, s. 256.

tanrılara!"[76] Ölümden korkmamakla birlikte, insanın ölüme sabırla ve kaderin onu çağırdı zamanda gitmesinin daha mutluluk verici olacağı Seneca tarafından açıkça belirtilmektedir.

İnsan yaşamında yaşlılık dönemini Tanrılara şükran duyulacak kadar önemli gören Seneca, yaşamın bu tüm dünya zevklerine doymuş dönemini sevmek ve yaşlılığa sımsıkı sarılmak gerektiğini belirtmektedir. Seneca, yaşlılıktan yararlanmasını bildiği takdirde insana yaşlılığın yaşatacağı güzellikleri şu durumlara benzetmektedir:

> Zevk doludur ihtiyarlık. Geçmek üzereyken meyveler tatlı olur. Çocukluğun en güzel çağı son yıllardır. Şarap içenler için en son yudumun tadına doyulmaz; sarhoşu sızdıran, yere vuran o son yudumdur. Her zevk de en tatlı yanını en sona saklar zaten.[77]

Seneca, genç yaşta aniden ölümle tanışan insanların varlığı ne kadar normal ise yaşını aldıktan sonra ölmenin de bir o kadar normal olduğunu belirtmektedir. Ansızın ortaya çıkacak olan bu tabiat kuralının ne zaman kişiyi bulacağının çok önemli olmadığına dikkat çeken Seneca, uzunca yaşadıktan sonra ölmüş olmayı ayrıca övmektedir. Yaşlılığın birçok kusuru kapattığını ise şu sözlerle açıklamaktadır:

> Beni düşünmeye, bu durgun yaşamın basit, özentisiz adetlerinden bilgeliğe, yaşıma borçlu olduğum şeyleri ayırt etmeye, yapamadığım şeylerle yapmak istediğim şeyleri dikkatle irdelemeye çağırıyor. Aynı şekilde bir işi yapmak istememekle o işi yapmamayı bir sayacağım için seviniyorum.[78]

Seneca, yaşlılık döneminin yaşam tecrübesini de içinde barındırdığından ve hayatın içerisinde birçok durumu tatbik ederek daha sağlıklı bir biçimde idrak edilmesini sağladığından dolayı yaşlılığı, insanın en verimli geçirdiği dönemi olarak görmektedir. Hayatın kişiye verdiklerini özümseyerek yaşayabilme imkânı sunan bu dönemde ölmenin ise en iyi ölüm şekli olduğunu şu sözle belirtmektedir: "Doğal bir çözülmeyle belli bir sonuca doğru kaymaktan daha iyi bir ölüm biçimi var mı? Bir çırpıda gitmekte, hayattan ansızın ayrılmakta kötü bir yan olmadığı gibi, öbür

---

[76] Seneca, *a.g.e.*, s. 122.
[77] Seneca, *a.g.e.*, s. 61.
[78] Seneca, *a.g.e.*, s. 110.

dünyaya göçmek için bu yol üstelik daha yumuşak."[79] Seneca açısından, doğal yollarla gerçekleşecek olan ölüm, yaşamın doğasının insanlara sunduğu bir durum olmasından dolayı en güzel ölüm olarak kabul görmektedir.

Seneca'ya göre yaşlılığın en güzel yanı, dünyanın sunduğu isteklerden arınmış olmaktır. İnsan arzularının belirlediği isteklerden bitkin düşüp bir kenara çekilmek, yaşlılığın insana kattığı en değerli şeylerin başında gelmektedir. Dolayısı ile yaşlılığını benimseyip tabiatın insana sunduklarına hak ettiği değeri veren ihtiyarların ölümden korkmasına da gerek kalmayacaktır.

Tabiatın kuralları gereğince her şeyin sonlu olduğu bu âlemde, bitmesi gereken bir şeyin son bulmasından şikâyet etmek son derece anlamsızdır. Ölümün mademki korkunç bir yüzü vardır, her zaman öyle olmalıdır, sadece ihtiyarlık döneminde ölümden korkmak, hayatın son derece boş bir şekilde tüketildiğini kanıtlar. Hayatını tamamlayamamış, anlamsızlıklar içerisinde yaşayıp yaşamını güzelliklerle zenginleştirememiş insanın, yaşlılık döneminde hayata karşı iştahlanması kişinin korkularını daha da arttıracağından dolayı, ölüm ona yüzleşmesi son derece zor ve dehşeti yaşatacak bir son olarak görülür.

Yarını düşünmenin budalaca bir iş olduğunu söyleyen Seneca, yaşamın içerisinde insanın kendine görev edindiği uğraşların, ihtiyarlık döneminde rahat yaşamak adına üstlenilen boş çabalar olarak görmektedir ve düşüncelerini şu sözlerle açıkça ortaya koymaktadır:

> İnsan, yarınına bile sahip değilken, yaşamını düzenlemeye kalkmak ne budalaca bir iş! Uzun hayaller peşinde koşanlar ne kadar akılsız! Satın alacağım, yapı yapacağım, borç alacağım, görevler üstleneceğim! Ardından da yorgun bir ihtiyarlığı dinlenmeye çekeceğim! İnan bana her şey talihli insanlar için bile kuşkuludur. Hiç kimse ilerisi için kendisine bir şey vaat etmemeli.[80]

Seneca, yaşamın belirsizliğinden ve o kaçınılmaz ölüm anının ne zaman kendisini bulacağından emin olamayan insanın yaşamak için acele etmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Her gününü yeni bir yaşam olarak görüp ona dört elle sarılan insanın,

---

[79] Seneca, *a.g.e*., s. 110.
[80] Seneca, *Ahlak Mektupları,* çev: Türkan Uzel, Jaguar Kitap, İstanbul 2020, s. 420.

tüm zamanlarını doyasıya yaşayacağını belirtmekte ve yaşlılık dönemlerinde onu huzursuz edecek olan ölüm korkusundan sıyrılıp huzura kavuşacağına vurgu yapmaktadır.

Seneca, yaşama sımsıkı tutunmaya çalışmanın acınası bir durum olduğunu ve insanın biraz daha uzun yaşamak uğruna her türlü işkenceye dayanma gayretinin dilencilik olduğunu söylemektedir. Seneca'ya göre önemli olan iyi yaşamaktır, uzun yaşamak değildir.[81] Bu sebeple insanın eninde sonunda yaşamın her döneminde yüzleşme ihtimali olduğu ölüm yasasından yaşlılığa sığınmak, Seneca'ya göre ölümü ertelemekten başka bir şey olarak görülmemektedir.

Ölümlü olan insanların hayatlarında iyilik nispetinde ortaya çıkan her durum ve her insanın, muhatabının da ölümlü olması sebebiyle ölümün getirdiği ayrılığın eninde sonunda yaşanacak olması olağandır. Çünkü "bütün ölümlüler için iyi olan her şey de ölümlüdür."[82] Seneca, bu noktada insanın dostlarının ölümü karşısında nasıl bir tavır takınması gerektiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Er ya da geç ölümle yüzleşecek olan insanın sahip olduklarına ve sevdiklerine her an veda edecekmiş gibi yaşaması hâlinde insan, onların kayıplarına da üzülmeyecektir. Çünkü tabiatın yasaları her şeye bir son bahşetmektedir. Seneca, işte bu yasanın farkında olarak sevdikleriyle bağ kuran insanların ruh olgunluğuna erişebildiğini söylemektedir.

Seneca, ancak ve ancak dostluk tanımının çıkarlar üzerine kurulursa ve bu sebeple ölüm, insanı bu çıkarları elde etmekten alıkoyarsa yakınlarının ölümüne insanların üzülebileceğini belirtmektedir. Eğer gerçek bir dostluk yok ise pişmanlık duygusuna kapılan insanın, yakınını kaybettiği zaman sergilediği üzüntünün kökeninde zamanında gösteremediği sevginin ispatını göstermek yatmaktadır. Akıtılan gözyaşları ve sergilenen aşırı üzüntünün bir gösteriden ibaret olduğunu Seneca şu sözlerle ifade etmektedir: "Kaybettiğimiz sevgimizin delilini gözyaşlarımızda arıyoruz; acıya kapılmıyoruz, acımızı sergiliyoruz… Acının bile gösterişi var!"[83] Seneca, ölüm karşısındaki abartılı tepkilerin, ölen kişiye beslenilen

[81] Seneca, *a.g.e.,* s. 423.
[82] Seneca, *a.g.e.,* s. 413.
[83] Seneca, *a.g.e.*, s. 209.

sevgiden değil, aksine ölen kişiye karşı gösterilememiş olan sevginin pişmanlığından kaynaklandığını belirtmektedir.

Seneca, dostluğun tanımı üzerinden yaptığı eleştirilerinin merkezine bencilliği koymaktadır. Ona göre dostluk, almaktan ziyade vermekle anlam kazanacak bir paylaşım olmalıdır. Kişinin başına bir iş geldiğinde dostları ona yardım etsin diye değil, dostunun zor zamanlarında ona yardım edebilmek için; dostu onu kurtarsın diye değil, dostunu zorluklardan kurtarabilmek için kişinin dost edinmesi gerektiğini belirtmektedir. Seneca, dostluk üzerine yaptığı eleştirilerinden sonra, "o hâlde hangi niyetle dost ediniyorum ben?"[84] sorusunu sormakta ve şu cevabı vermektedir: "Uğruna ölebileceğim, sürgününde peşinden gidebileceğim, ölümüne göğüs gerip engel olabileceğim bir insana sahip olmak için!"[85] Seneca, dostluk ilişkisindeki fedakârlık kavramını, alınan değil karşı tarafa sunulan bir değer olarak açıklamaktadır.

Kişinin kendi ihtiyaç ve çıkarlarını önceleyerek edindiği dostlukların gerçek dostluk olmadığına, bunun bir ticaret olduğuna vurgu yapan Seneca, böylesi dostların kaybedildiği zaman gösterilen acı ve üzüntünün samimiyetini sorgular. Çünkü çoğu zaman ihmal edilen dostlarla onların ölümlerinden önce yeterince görüşülmeyen anların çokluğu fark edilir. Seneca'ya göre insanların sevgi gösteremediği diğer insanlar düşünüldüğünde "onları yaşarken daha çok yitirdiğimiz meydana çıkar."[86] İnsan, sevdiklerinin kendisinden ayrılışlarının provalarını, yaşamın içerisinde onlardan ayrı kaldığı zamanlarda yapmakta olduğu gerçeği ile karşı karşıya kalır.

İnsanlar, dostlarının zamansız bir şekilde öldüğünü düşünerek tabiatın kurallarını görmezden gelir ve kaderin kendilerine haksızlık ettiğini düşünür. Oysaki insan, Tanrılara karşı haksızlık etmektedir. Seneca'ya göre insanın bu konu hakkında kendisine yöneltmesi gerektiği sorular şu şekilde olmalıdır: "Doğaya senin mi uyman, yoksa doğanın mı sana uyması gerekir? Nasıl olsa çıkıp gideceğin o yerden hemen çıkıp gitsen ne olacak sanki?"[87] Böylesi durumlarda sonucu net bir şekilde

[84] Seneca, *a.g.e.*, s. 52.
[85] Seneca, *a.g.e.*, s. 53.
[86] Seneca, *a.g.e.*, s. 210.
[87] Seneca, *a.g.e.*, s. 364.

belli olan yaşam serüveninde, insanın yaşam karşısında direnç göstermesinin anlamsız olduğu görüşü ön plana çıkmaktadır.

Gerek kendi ölümüne karşı gerekse dostlarının ölümleri konusunda insanın nasıl bir tavır takınması gerektiği hakkında Seneca, bilgeliğe dikkat çekmektedir. Ölümü zamanın kaygıları ile beklerken, "en uzun yaşam ne kadar sürer?"[88] sorusuna, bilgeliğe erişinceye kadar sürecek olan yaşamın en uzun yaşam olduğu cevabını vermektedir. Çünkü "bilgeliğe erişen insan, en uzak sonuca değil, en ulu sonuca erişir."[89] Bilgeliğe erişmiş olmak, Tanrı'nın varlığına erişmiş olmaya dolayısıyla da insanın kendisine en uygun sonuçlara ulaşmasına olanak sağlamaktadır.

Ölümle alakalı olarak bahsi geçen tüm korkuların, problemlerin, kayıpların ve mutsuzlukların ortadan kaldırılması için ölümü doğru anlamayı şart koşan Seneca, üstün iyilik olarak gördüğü şu iki şartı salık vermektedir: "Yitirdiğimiz şey gerçekten de pek az! Hepsinden en değerli iki iyilik her yerde her zaman izleyecek bizi: evrensel doğa ve bizim kişisel erdemimiz, özel niteliğimiz."[90]

Ölümü doğanın en sert yasası olarak kabul etmekle birlikte bu yasanın herkese eşit olmasının ve eninde sonunda herkesin tadacağı bir yasa olarak kabul edilmesinin gerekliliğine vurgu yapan Seneca, ölüme karşı insanın hissettiklerine dair bir teselli olabilmesi için şu öneriyi sunmaktadır. "En etkili teselli, bizden önce insanların başına ne geldiyse bizim de başımıza geleceğini, bizden sonra da bütün yaratılmışların başına geleceğini kabul etmektir."[91] Her an yüzleşilebilecek ve tek bir sefer tecrübe edilebilecek olan ölüm hakkında sürekli olarak düşünmek gerekmektedir. Seneca, ölüm üzerine sürekli olarak düşünmeyi değerli bir uğraş olarak görmektedir.

Seneca'ya göre insan kaderini her zaman kötüleyip ona yaşattıklarından dolayı kaderi suçlayabilir. Fakat kaderin ona vereceklerine itiraz edip insanın eline geçecekleri değiştirmeye çalışması olanaksızdır. Kaderin kişiye verecekleri konusunda durmadan şikâyet etmek, insana üzüntüden başka bir şey getirmez. Çünkü

---

[88] Seneca, *a.g.e.*, s. 365.
[89] Seneca, *a.g.e.*, s. 365.
[90] Seneca, *Teselliler*, çev: Kenan Sarıalioğlu, Kırmızı Kitap, İstanbul 2010, s. 87.
[91] Seneca, *a.g.e.*, s. 118.

kader "amansızdır, acımasızdır o; ne sövüp saymalara aldırır, ne gözyaşlarına, ne de bahanelere, asla bağışlamaz, asla beklemez!"[92]

Seneca, doğanın istediklerini göz ardı edip dur durak bilmeden isteklerinin peşinden koşmayı, kadere karşı gelerek uygun olmayan isteklerde diretmeyi, zamanı insanın elinden alan bir meşguliyet olarak görmektedir. Böyle bir meşguliyetin insana değersiz bir yaşam bırakacağını şu şekilde aktarmaktadır: "Meşgul bir insan için yaşamaktan daha değersiz bir şey yoktur."[93] İnsanın varoluş amacını belirlemeden oradan oraya koşturmasının meşguliyet yaratacağını ve bu hedefsiz çabaların değersizlik getireceği belirtilmektedir.

Seneca, sürekli olarak meşgul olmaktan, yaşamdan zevk alamamaktan, zamanı yakalayamamaktan yakınan insanların, yaşamda var olamayacaklarını şu şekilde ifade etmektedir:

> Seni kendisine çağıran herkes seni senden uzaklaştırıyor. O savunma makamı ne çok gününü çaldı? O aday ne çok çaldı? Varislerini toprağa götüren o hasta kadın ne çok çaldı? Ben de diyorum ki, kalan günleri düşün ve hesapla, hâlihazırda değersiz çok az günün kaldığını göreceksin.[94]

Doğanın, acımasız yasalarından biri olan ölümden vazgeçmek için kimseye söz vermediğine vurgu yapan Seneca, ölüme neredeyse her gün dışarıdan şahitlik edildiği hâlde, her an cenazelerin törenle geçtiği anların görüldüğü hâlde, ölümü yaşamdan çekip çıkarmaya çalışmayı bir ruh bozukluğu olarak görmektedir. Seneca, bu acımasız gibi görünen ama bir o kadar da olağan bir olay olan ölüm yasasından korkmamak gerektiğini, Polybıus'a[95] yazdığı "*Teselliler*" eserinde şu şekil açıklamaktadır:

> Hepimiz bunun için yaratılmışız: yaşamı kabul eden, ölüme adanmıştır. Bize ödünç verilen yaşama sevinelim, bizden istenir istenmez de geri verelim onu. Kader birini

---

[92] Seneca, *a.g.e.*, s. 121.
[93] Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine-Yaşamın Kısalığı Üzerine,* çev: C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, s. 54.
[94] Seneca, *a.g.e.*, s. 55.
[95] Polybıus, dönemin imparatorunun azatlı kölesidir ve dilekçe yazmanıdır. Seneca'nın sürgünden kurtulabilmek için kardeşini kaybeden Polybıus'a böyle bir metin yazması, dolaylı yoldan imparatora övgü sunmaya çalışmasıdır. Çünkü sürgündeki birinin imparatora direkt ulaşması mümkün değildir. (Teselliler, yazarın notu için bknz. S.115.)

> daha erken, öbürünü daha erken yakalayacak, kimseyi unutmayacaktır: ruhumuzu her zaman hazır tutalım; mukadderattan korkmayalım ve her an olabilecek olanı bekleyelim.[96]

Ölüm konusunda sürekli olarak belirsizliklere boğulan, doğasını kavrayamamış, yaşamın insana verdiklerini ve ondan alacaklarını görmezden gelerek yaşamaya çalışmanın insanı zorlayacağından bahseden Seneca, "ölmek dediğimiz olay ruhun bedenden ayrılmasıdır, o kadar kısadır ki, hızını hissetmezsin bile"[97] diyerek ölüm korkusundan arınmak gerektiğini her defasında vurgulamaktadır.

Seneca, tüm bu sorunların felsefeden yoksun ve bilgelikten uzak bir yaşamdan kaynaklandığını belirtmektedir. Çünkü yaşama anlam katacak olan ve insanın yaşamda bilgece davranmasını sağlayacak olan şey felsefedir. Fatma Pattabanoğlu, konu ile alakalı olarak Seneca'nın felsefe ve ölüme olan bakışını şu şekilde yorumlamaktadır: "Seneca'da felsefe ölümü anlamlı kılarken, ölüm de felsefeyi derinleştirmekte, metafizik ve etik bağlamında geliştirmektedir."[98] Bu bakımdan Seneca'nın felsefe ve ölüm ilişkisi son derece önem arz etmektedir.

2.2.2. İntihar

Ölümün kötü bir görünüşe sahip olması, intihar yolu ile geldiği zaman onu daha da kötü bir görünüşe sokmaktadır. İnsanın birçok farklı sebepten yola çıkarak kendi özgür iradesi ile kendi yaşamına son vermesi, antik çağlardan bu yana yaşanan bir durumdur. İntihar yolu ile yaşama son verilmesi durumu din, felsefe, sosyoloji ve psikoloji başta olmak üzere birçok bilimin inceleme alanında yer almaktadır. Yaşamın ve kaderin doğal akışını bozduğu için genel olarak kötü bir davranış olarak kabul edilen intiharın temel nedenleri, çoğu zaman aşk, korku, üzüntü, hastalık gibi duygusal hislerle baş edememekten kaynaklanmaktadır.

---

[96] Seneca, *Teselliler*, çev: Kenan Sarıalioğlu, Kırmızı Kitap, İstanbul 2010, s. 135.
[97] Seneca, *Tanrısal Öngürü,* çev: Çiğdem Dürüşken, Alfa Yayınları, İstanbul 2019, s. 85.
[98] Fatma Zehra Pattabanoğlu, "Seneca'da Felsefe ve Ölüm", *SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 22 2015, s. 156.

Hayatın, kasten dışarıdan bir müdahale ile son bulması konusuna teolojik olarak bakıldığında; kişinin kendi yaşamına son vermesi ile başka birinin yaşamına son vermesi arasında iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri, iki durumun da eşit derecede kötü olduğu görüşüdür. Bir diğer görüş ise öldürme eylemini bir başkasına yöneltmenin, insanın kendisini öldürmesinden daha kötü görülmesi görüşüdür.[99]

Din ekseninde konuya bakıldığında ahlaken kötü ve günah olarak değerlendirilen intihar ve başkasını öldürme durumu, felsefe açısından değerlendirildiğinde de toplumsal düzeni ve doğanın sağladığı insicamı bozacağından dolayı akıldan yoksun, ahlaki olmayan ve erdemden yoksun bir davranış olarak görülmektedir. Çünkü genel olarak bakıldığında da felsefenin en temel amaçlarından biri erdemli bir hayat sürmektir. Dolayısı ile felsefe açısından intiharın erdemle bağdaşmayacağı görüşü hâkimdir. Öte yandan erdemli davranmanın ve intihara karşı durabilmenin zorluğu da kabul edilmektedir.

Bireyin maruz kaldığı birçok gayri ahlaki durum, kişinin toplumdaki yerini sorgulamasına neden olmaktadır. Murat Kaya, konu ile alakalı olarak görüşünü şu şekilde açıklamaktadır: "Etik kurallardan yoksun, ahlaki ilkeleri olmayan ve hakiki mutluluğu amaç edinmeyen toplumlarda, bilge insanların hayatlarını idame ettirmeleri büyük gayret gerektiren bir husustur."[100] Bu yorumdan hareketle, intihar olgusunu sadece kişisel bir problem olarak değil, toplumsal bir problem olarak da görmek gerekmektedir. Felsefe tam da bu noktada intihar olgusu ile ilgili çözüm önerileri sunmaktadır. Kişi için yaşadığı toplum ne kadar kötülük doğurursa doğursun, ortaya çıkan kötü durumlara katlanarak ve insani değerleri kaybetmeden yaşamakta diretmek, felsefenin insana kazandırabileceği ve onu erdemli kılacağı çok değerli bir alan olarak görülmektedir.

Felsefi bakış açısı üzerinden intihar olgusuna karşı ortaya konulan görüşler, topyekûn intiharın kötü bir eylem olarak görüldüğü görüşler değildir. Psikoloji ve sosyoloji bilim dallarında olduğu gibi felsefede bilimsel bir kesinlik amacı

---

[99] M. Murat Kaya, "Antik Yunan ve Roma Felsefeleri Ekseninde Plotinos Felsefesinde İntihar", *Beytülhikme Uluslararası Felsefe Dergisi,* Sayı: 8, 2018, s. 340.
[100] M. Murat Kaya, *a.g.m.,* s. 341.

güdülemeyeceğinden dolayı bu alanda görüş bildiren düşünürlerin yorumları daima öznel görüşler üzerine temellenmektedir. Örneğin Immanuel Kant, intiharın Tanrı tarafından kesinlikle yasaklandığını belirtmektedir. Çünkü intihar, düşünme yetisi olan insanın, bu iğrenç eylemi gerçekleştirmesi sebebi ile yetilerine haksızlık edip hayvanlar gibi davranmış olması anlamına gelmektedir. Kişinin sahip olduğu ve dizginleyemediği ahlaktan yoksun istekleri, onu doyumsuzluğa sürükler. Kişinin kontrolü kendisinde olması gerekirken kaybettiği yaşama sevinci, onu hüzne boğup Tanrı'nın yasakladığı bu eylemi gerçekleştirmeye itecektir.[101] Albert Camus ise intiharı olumlayan görüşleriyle dikkat çekmektedir. Ona göre bir sürü mutsuzluğun yaşandığı bu dünyada yaşamaktansa ölümü tercih etmek son derece normaldir. Yaşamın uzunluğu, insanı mutsuz etmektedir ve buna bir nokta koymak gerekmektedir. Camus'nün cevabının bulunması gerektiğine inandığı soruların başında, 'Hayat, yaşanmaya değer midir?' sorusu gelmektedir. Bu soruya cevap bulamayan insanın yaşamına son vermesini doğal karşılayan Camus, intiharı gerçekleştirmek için intihar biçimleri ile alakalı olarak insanlara öneriler bile sunmaktadır.[102]

Günümüzde birçok insanın başvurduğu intihar, antik toplumlarda da ortaya çıkmış bir eylem olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanın varlığını sürdürdüğü her dönemde ve her toplumda nasıl ki yaşamak arzusu, mutluluk sevinç gibi duygular var ise mutsuzluk, keder, ıstırap, ölüm, intihar gibi duyguları hissetmesi de son derece doğal bir durumdur. Antik dönem insanının kaygıları da günümüzde yaşanılan kaygılar gibi genel olarak hastalık, acıdan korkma, yaşlılık gibi konuların etrafında yoğunlaşmaktadır. Özellikle Antik Yunan toplumlarında soylu kesimin yaşlılığa bakışı çok daha olumsuzdur. Onlara göre soylu bir insanın hastalıklı, güçsüz ve çaresiz bir şekilde yaşamını sürdürmesi son derece onursuz bir yaşama sebep olmaktadır. Böyle bir yaşama son vermek, soyluların verebileceği yüce bir karar olarak görülmektedir.[103]

---

[101] Immanuel Kant, *Ethica*, çev: Oğuz Özügül, Pencere Yayınları, İstanbul 2003, s. 168.
[102] Albert Camus, *Sisifos Söyleni,* çev: Tahsin Yücel, Can Yayınları, İstanbul 2012, s. 23.
[103] Necati Sümer, "Antik ve İlkel Toplumlarda İntihar Olgusu", *Siirt Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 1, ss. 93-94.

Çağdaş dönem düşünürlerinin arasında olduğu gibi antik dönem düşünürleri arasında da ölüme ve intihara karşı yaklaşımlar arasında fikir ayrılıkları göze çarpmaktadır. Örneğin, Antik Yunan filozofu Platon, intiharı onaylamamaktadır. İnsanın, Tanrı'ya karşı sorumlu olduğunu ve böyle önemli bir kararı alamayacak kadar Tanrı'ya bağlı olduğunu savunmaktadır. Platon, intihara karşı olumsuz bakışını daha da net bir şekilde belirtmek için *Yasalar* adlı eserinde intihar eden kişilerin bedenlerinin halkın defnedildiği mezarlara defnedilmemesi gerektiğinden bahsetmektedir.[104]

Felsefe alanında intihara karşı ortaya konulan bu iki yaygın görüş, Stoa felsefesinin önemli isimlerinden biri olan Seneca özelinde değerlendirildiğinde ise intiharın olumlandığı görülmektedir. Görüldüğü üzere intihar olgusunun olumlanması çağdaş dönemin düşünürlerinin sağladı bir durumdan ibaret değildir. Antik Yunan ve sonrasında Roma dünyasına yayılan ve intiharı belli ölçülerde anlaşılır kılan felsefi görüşler, Kinik ve Kirene okulları ile başlayıp, Stoa Felsefesi ile yayılmaktadır.[105]

Stoacıların intihara karşı yaklaşımı şu şekilde yorumlanmaktadır; ölümü tercih etmek kişinin erdemini korumasını sağlayacaksa değerlidir. Fakat Seneca'nın da söylediği gibi her zorlukta başvurulacak veya ölümün gelip çattığı o son anda sığınılacak bir çare değildir.[106] Özellikle de dünya zevklerine ulaşamamaktan veya onları kaybetme korkusundan doğan mutsuzluklardan dolayı yaşamın kutsallığına uymayacak bir zayıflıkla intihara başvurmak, ahlaki olmayan; erdemden yoksun bir davranış olarak görülecektir.

Seneca da intihar konusunda Stoacı felsefenin ortaya koyduğu görüşü desteklemektedir. İntiharı özgürlükle bağdaştıran Seneca, kişinin doğru sorgulamalar neticesinde bu dünyadan kendi kararı ile ayrılabilme gücüne sahip olmasını, kişinin en büyük özgürlüğü olarak görmektedir. Ona göre insanın kendi iradesiyle gelmediği bu dünyadan kendi iradesiyle gidebilmesi özgürlüktür. Seneca sırf bu sebepten bile

---

[104] Platon, *Yasalar,* 873, çev: Furkan Akderin Say Yayınları, İstanbul 2021, s. 345.
[105] M. Murat Kaya, "Antik Yunan ve Roma Felsefeleri Ekseninde Plotinos Felsefesinde İntihar", *Beytülhikme Uluslararası Felsefe Dergisi,* Sayı: 8, 2018, s. 342.
[106] Seneca, *Ahlak Mektupları,* çev: Türkan Uzel, Jaguar Kitap, İstanbul 2020, s. 242.

olsa intihara karşı olumlu bakmaktadır. “Ben bu bedene, özgürlüğüme geçirilmiş bir zincir gibi bakarım.”[107] diyen Seneca, yaşamaya devam edebilmek için onursuzca yaşamayı, haksızlıklara karşı boyun eğmeyi, yalanlarla yaşamayı doğru bulmamaktadır. Seneca; “Bu ten beni hiçbir zaman korkuya, iyi bir insana yakışmayan riyaya sürüklemeyecek. Hiçbir zaman bu küçücük beden uğrunda yalana başvurmayacağım. Gerekli gördüğüm anda onunla ilişkiyi keseceğim.”[108] sözleriyle intihar konusundaki düşüncelerini dile getirmektedir.

Seneca, intiharı övmez ama yaşamdan bilinçli bir şekilde, onun kutsallığına yakışmayacak şekilde yaşamak zorunda kalındığında yaşamı terk etmeyi daha anlamlı görür. Ona göre beden ve ruh arasındaki kıyasta öncelenmesi gereken şey ruhtur. Daha değerli olan ruhun, bedeni buyruğu altına alıp yönetebilmesi gerekmektedir. Yani ruh öncelendiğinde bedenin maruz kaldığı problemler, kişiyi intihara sürükleyecek olan sebepler olmaktan çıkacaktır.

Seneca’ya göre intihar, tam anlamıyla bilinçli bir şekilde alınan bir karar ise anlaşılır olabilir. Eğer intihar korku ile verilen bir karar ise bu yaşamın kutsallığına hakarettir. Ona göre “ölüm korkusu yüzünden ölmek aptalca bir şeydir.”Ama her şeye rağmen yaşamak, yaşamak değildir; önemli olan iyi ölmektir. “İyi ölmek de kötü yaşamak tehlikesinden kaçmak demektir.”[109]

Seneca, her şeye rağmen yaşamaya çalışma durumunu, insanın yaşamı için tehlikeli bulmaktadır. Ölmeyi bilen, ölmekten korkmayan insanın tanrının yarattığı ruha saygısızlık etmesine izin vermemesi gerektiğine ve bunun bir ruh zayıflığı olduğuna dikkat çekmektedir. Seneca, ruh zayıflığının sebep olduğu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “Yaşam her pahaya satın alınmamalı. Edinilecek karlar nice büyük, nice kesin olsa da güçsüzlüğümü açıkça itiraf ederek elde etmek istemem onları.”[110]

Seneca’ya göre değişmez bir doğa yasası olan ölümün insana sunduğu en güzel şey, geliş biçimine karar veremese de yaşamı sonlandırmanın insanın elinde

[107] Seneca, *a.g.e.,* s. 219.
[108] Seneca, *a.g.e.,* s. 219.
[109] Seneca, *a.g.e.,* s. 242.
[110] Seneca, *a.g.e.,* s. 242.

olmasıdır. İnsan, hoşuna gitmeyen bir yaşam sürüyorsa, özgürlüğün kapısını aralamak onun için çok kolay olmalıdır. Birçok farklı yöntemin bulunduğu bu eylemin nasıl yapıldığı çok da önemli değildir. Seneca, bu konu ile alakalı olarak net ifadeler kullanmaktadır: "Hoşuna mı gidiyor yaşamak? Yaşa! Yok, gitmiyorsa, geldiğin yere gitmek senin elinde!"[111] Seneca tarafından, kişinin yaşam iradesi tamamen kendi kontrolünde olması gerektiği görüşü belirtilmektedir.

Seneca, aynı zamanda intiharı bir rahatsızlığı iyileştirmeye de benzetmektedir. Ona göre, başı ağrıyan bir insan iyileşmek için nasıl ki kan aldırıyorsa yaşamın insana kattığı dinmeyen ağrılardan kurtulabilmesi için de bir neşter yeterli olacaktır. İntiharın şeklen nasıl olduğu çok önemli değildir; "koskoca bir yarayla göğsünü delik deşik etmen gerekmiyor ki! Bir neşterle açılır o büyük özgürlüğe giden yol, bir küçük çentikle ulaşılır huzura."[112] sözlerinden de anlaşılacağı üzere, Seneca için kişinin yaşamına son vermesi son derece basit bir olay olarak aktarılmaktadır.

İntiharı, bir tek cesur insanların başvurabileceği bir şey olarak görmemek gerektiğini belirten Seneca, özgürlüğe kavuşmak olarak tanımladığı bu eylemin gerekli araç gereçlere ihtiyaç duyulmadan da yapılabileceğini söyleyerek adeta intiharı düşünenleri cesaretlendirmektedir. Arenada gladyatör ve aslanlar karşısında mücadele etme gücü varken mücadeleyi seçmeyip onların önüne insanın kendini gayretsizce bırakmasını bile bir intihar yolu olarak görmektedir. Seneca, insanın doğayı bir hapis olarak gördüğü durumlarda bu hapishanenin kişiyi tutan herhangi bir duvarının olmadığını da görmesi için insanları uyarmaktadır. Seneca, mutsuz olduğu hâlde yaşamakta direnen insanları, istenmediği konutta sırf mahalleye olan bağlılığı yüzünden yaşamak için çabalayan kiracılara benzetmektedir.

Seneca, intiharın yaşama cesareti kadar cesurca ve doğal bir durum olduğunu söylese de intihardan kaçınmanın daha erdemli olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, şifası mümkün olan hastalık ve ıstıraplardan kaçmak için intihar etmek kolaycılıktır ve doğaya uygun davranmamaktır. Bir Stoacı ıstırap çektiğinden dolayı değil, her

[111] Seneca, *a.g.e.*, s. 244.
[112] Seneca, *a.g.e.*, s. 244.

türlü yapabilme ve muhakeme yetisini yerine getiremez hâle geldiğinde intihar etmelidir.[113]

Seneca, intiharı olumlasa da tüm zorluklara rağmen intihara başvurmayan, baş edilemez gibi görünen problemlerin üstesinden gelebilen insanların çabasını daha değerli görmektedir. Böyle bir durumda direnip yaşamak için gayret gösterenleri cesur insanlar olarak tanımlamaktadır.

Seneca, intihar etmek isteyen insanın yaşamak arzusunu yeniden kazanabilmesi için dostluğun önemine intihar konusunda da dikkat çekmektedir. Ona göre insan, her şeye rağmen yaşamak arzusunu sevdiklerinin varlığından da besleyebilmelidir. Bu sebeple kişinin sevdikleri, birçok kötülüğün içerisinde onu hayata bağlayabilmektedir. Hayatı paylaştığı insanlarla, birbirlerine karşı besledikleri sevgilere özenli davranmak gerekmektedir. Seneca, dostların hatırı için yaşamaya gayret göstermeyip ölmeyi istemekte ısrar etmeyi bir şımarıklık olarak tanımlamaktadır.[114] Dostluk ilişkileri kurulan insanlara karşı bir sorumluluğun olduğuna dikkat çeken Seneca, bu açıdan ele alındığında intiharı bencilce bulmaktadır. "Ortaklaşa yaşıyoruz. Hiç kimse yalnız kendini düşünerek, her şeyi kendi yararına çevirerek mutlu yaşayamaz."[115] sözleriyle de bu konudaki görüşlerini belirtmektedir.

Ölüme karşı bakışı, insanın intihara karşı bakışını da şekillendireceğinden dolayı Seneca, ölüm kavramının iyi anlaşılması gerektiğine intihar konusundan bahsederken de değinmektedir. Ölümü kavramış bir insanın, kendisini intihara sürükleyebilecek durumlara karşısında daha güçlü durabileceğini söyleyen Seneca'nın düşüncelerini, Fatma Paksüt şu şekilde aktarmaktadır: "Hayatı ne çok sevmeli ne de ondan nefret etmeli. Hayatımıza son vermek gerektiği zaman bile, gelişi güzel acele hareket etmemelidir. Olgun bir insan hayattan kaçmaz, çıkar. Özellikle birçok insanın kalbinde yer tutan bir duyguya, ölüm arzusuna kapılmaz."[116]

---

[113] Fatma Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü – Zevk Anlayışı,* Ulusal Basımevi, Ankara 1971, s. 42.
[114] Fatma Paksüt,*a.g.e.,* s. 43.
[115] Seneca, *Ahlak Mektupları,* çev: Türkan Uzel, Jaguar Kitap, İstanbul 2020, s. 162.
[116] Seneca, *a.g.e.,* s. 43.

Seneca, ruhunu güçlendirmiş, yaşadığı hayata felsefe ile uyumlanan insanların, yaşamı ne kötü ne de sıkıcı bulacağından bahsetmektedir. Çünkü birçokları da sadece kötü olduğu için değil; tekdüze, sıkıcı ve anlamlandırılamamış bir hayatı yaşamak istemediğinden intihar etmektedir. Seneca'ya göre güçlü bir ruha sahip olan kişi, hayattan bıkıp ölüme koşacak kadar kendini gülünç durumlara sokmayacaktır.

2.2.3. Hastalık, Istırap ve Felaketler

İnsanı intihara götüren sebeplerin başında görülen, hastalıklar, ıstıraplar ve insanı mutsuz eden felaketler göz ardı edilemeyecek kadar kişinin ruh salığını etkilemektedir. İşin sonunda ölüm korkusu ile birleşen bu kötü durumlar, huzurlu ve mutlu bir hayat yaşayabilmenin önündeki en büyük engel olarak ortaya çıkmaktadır.

Seneca'nın ölüme bakışı, yaşam hakkındaki görüşleri, bilgeliğe ve felsefeye bakışı, erdemli insan tanımı, daima kötü olaylar karşısında insanın durması gerektiği noktalara işaret etmektedir. Ölüm korkusundan kurtulmanın yollarını sunan Seneca, aslında insanın içine düştüğü, ona ıstırap veren olay ve durumlar karşısında nasıl durması gerektiğini de anlatmıştır. İnsanın başına gelebilecek felaketlerle baş edebilmesinin yolunu Stoacı bakış açısına dayandırmıştır. İnsanın doğasının, yaşadığı evrenden ayrı olmadığına vurgun yapan Seneca, doğaya uyumlu bir yaşam süren kişinin tanrı, evren ve kader kavramlarını bilgelikle idrak edeceği üzerine uyarılarını sürekli tekrarlamıştır. İnsanın ıstırap dolu duygular yaşamasına sebep olan olaylar karşısında ruh sağlamlığına ihtiyaç duyacağını belirtmiştir. Bu ruh sağlamlığı, Seneca için büyük bir fazilettir; çünkü ruh sağlamlığı, her zaman insana kötü durumlar karşısında pes etmemeye, tüm gücüyle savaşmaya yönlendirmektedir. Dert ve sıkıntılar karşısında mücadelesini sürdüren insan, eninde sonunda, derdin zayıf düştüğü bir anda o duruma karşı üstünlüğünü sağlayacaktır.[117]

[117] Fatma Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü – Zevk Anlayışı,* Ulusal Basımevi, Ankara 1971, ss. 74-75.

Seneca, hastalıkları insanı en çok zorlayan, kişiyi endişeye ve korkuya sürükleyen bir durum olarak görmektedir. Oysaki hastalıklardan korkmamak gerekir; onun hissettirdiği ıstırap duygusuna boyun eğdikçe, duyulan acı kişiye daha çok hükmedecektir. Bu sebeple, hastalıklarla mücadele etmek ve bu tarz kötü durumlara karşı direnç göstermek gerekmektedir. Çünkü gösterilecek direnç, ya var olan sorunu zayıflatıp ortadan kaldıracaktır ya da bu sıkıntıyı yaşayan kişiyi. Bu konudaki görüşlerini "İster o gitsin ister biz, sonuç aynıdır: Istırabın son bulması."[118] sözleriyle ifade eden Seneca, önemli olanın kişinin yaşadığı ıstırabın son bulması olduğunu dile getirmektedir.

Seneca, kötü olayların etkisini azaltabilmek için meşguliyeti de önermektedir. Düşüncelerini başka iş ve durumlarla meşgul etmeyi, geçmişindeki başarılarının kişiyi mevcut kötü hislerinden kurtarabileceğini söylemektedir. Ayrıca insanın kendine örnek olarak seçtiği kişilerin de önemine vurgu yapmaktadır. Istırap karşısında dimdik durabilmiş kahramanların insanlar için önemli yol göstericiler olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü insan, zihninde korkuları önceleyip daima kötü duyguları beslemektedir ve olayları olduğundan daha farklı yorumlamaktadır. Bu sebeple sıkıntıların üstesinden gelebilmiş insanlardan etkilenmek, korkulardan etkilenmekten daha yararlıdır. Seneca, hastalığın insana yaşattığı ıstırapla ilgili olarak da çözüm önerisini ölüm korkusundan sıyrılmaya dayandırmaktadır. "İnsan, hastalıktaki yoksunluğa, tedavideki güçlüğe ve lüks içinde gevşemiş, vücudundan çok ruhu hasta kimselere dayanılmaz görünen her şeye, kolaylıkla katlanabilir. Yeter ki, ölüm önünde titremekten vazgeçsin."[119]

Fiziki şartlar, insanın başına gelen olaylar, başkalarının sebep olduğu zorluklar gibi benzeri durumlar karşısında insan ne olursa olsun bilgece bir tavır takınmalıdır. Seneca, ele aldığı tüm konularda olduğu gibi ıstırap ve kötü olaylar karşısında aynı tutumu takınarak bilgeliği çözüm önerisi olarak sunmaktadır. Çünkü bilge; yaşam amacını, kendi varlığını ve nerede olduğunu kavramış kişidir. Bu bütünlüğü ruhunda kavramış insan, kaderinin ona sunduğu tüm güzellikleri kabul ettiği gibi, olumsuz durumlar karşısında da nasıl durması gerektiğini bilecektir.

---

[118] Fatma Paksüt, *a.g.e.,* s. 75.
[119] Fatma Paksüt, *a.g.e.,* s. 75.

Başına kötü olaylar geldiği için ıstırap çeken insan, kötü talihten yakınmaktadır. Bu kaderin ne olduğunu, Tanrı ve kader ilişkisinde Tanrı'nın yasalarının ne olduğunu fark edememiş olmaktan kaynaklanmaktadır. Kötü olay olarak tanımlanan şeyler hiç de görüldükleri ve hissettirdikleri kadar kötü durumlara sebep olmamaktadır. Önemli olan, talihsizlik olarak görülen şeylerin kişiye kattığı şeyleri görebilmektir.

Seneca, talihin insana en iyi durumları bile sunsa geçici mutluluklar yaşatacağına vurgu yapmaktadır. İnsan, düşünceleri ve yaptıkları ile talihin de üzerine çıkarak kendine kalıcı bir mutluluk sağlayabilmelidir.[120] İnsanı kedere ve ıstıraba sürükleyen olayların sebebi, insanın doğasına uygun olmayan ve sadece talihin sunacağı genel geçer iyilerin peşine düşmesidir. Kötü olaylara engel olunamasa da başa geldiği zamanlarda onlara göğüs germek kişinin elindedir. Doğasına ait olmayan kazanç ve övgülere sımsıkı bağlanan insan, ömrü boyunca onları kaybetmemek için mücadele verecektir. Talihin getirdiklerinin geçiciliğine vurgu yapan Seneca; "ileride bitecek olan şeyler kimseyi mutlu etmez."[121] sözü ile insanın mücadelesini doğasına uygun şeyler için yapması gerektiğini vurgular. Çünkü ona göre kötü olayların kişiye çektireceği ıstıraptan kurtulmanın yolu budur.

[120] Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine-Yaşamın Kısalığı Üzerine,* çev: C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, s. 70.
[121] Seneca, *a.g.e.,* s. 70.

3.BÖLÜM: SENECA'DA YAŞAM-ÖLÜM İKİLEMİ VE BİLGELİK ANLAYIŞI

Seneca'nın yaşam ve ölüm hakkındaki düşüncelerini kavrayabilmek için onun bilgelik hakkındaki görüşlerini de bilmek gerekir. Bilgelik, yaşam ve ölüm ikilemini doğru çözümleyebilmek için son derece önemlidir. Seneca'nın bilgeliğe bakışını ele almadan önce, stoacı düşünürlerin bilgeliğe bakışına göz atmak, meselenin daha geniş bir perspektiften ele alınmasını sağlayacaktır.

3.1.Stoacı Düşünürlere Göre Bilgelik

Stoizmi diğer felsefe okullarından ayıran en önemli yanı, ortaya koyduğu ahlak öğretisidir. Tarihî süreç içerisinde birçok Stoacı filozofu bir noktada birleştiren de bu ahlak anlayışı olmuştur. Çünkü Stoa düşünürlerinin öğretilerini yapılandırırken ahlak vurgusunu öne aldıkları görülür. Bu doğrultuda Stoa ahlakı daha yakından incelenmek istenirse ödev ahlakından başlanılması konunun açıklığa kavuşturulmasını sağlayacaktır. Zira ödev ahlakı, insana iyi yönde bir sorumluluk yükler. Bu sorumluluklardan birincisi, kişinin bu ahlaka göre kendini yetiştirmesi, davranması ve yaşamasıdır. İkincisi ise diğer insanların da aynı ahlaka sahip olması için çaba göstermesidir.[122]

Bir Stoacı düşünür için en üstün amaç erdem sahibi olmaktır. Stoacı düşüncede insanın erdeme sahip olunca her şeye sahip olacağı yaklaşımı net bir biçimde ortaya konulmuştur. Dolayısıyla Stoacı düşünürler, erdeme ulaşmanın yolunu aramışlar ve bunu da ödev ahlakında bulmuşlardır. Peki, ödev ahlakı nasıl elde edilebilir? Stoa düşüncesine göre insan, mükemmel bir varlık değildir. Fakat içinde Tanrıdan gelen etkin gücünü taşımaktadır. Bu güç, irade olarak adlandırılır. İnsanın mükemmel olmayışına karşın Tanrı ve içerisinde var olduğu doğa mükemmeldir. İnsan, Tanrı'nın ve doğanın bir parçası olduğundan dolayı en büyük sorumluluğu mükemmel olana uymak olacaktır. Bu uyumun ve sorumluluğun

[122] Şevket Akpınar, *Felsefi İzm'ler Ansiklopedisi,* İslam Kültürevi, Konya 2000, s. 213.

bilincinde olmak, stoacı düşünürlerin ödev ahlakının merkezine aldığı bir sorumluluktur.

Stoacılar tarafından da benimsenen doğaya uygun yaşam, kişiyi erdeme götüren en önemli ahlak ilkesidir. Bu ilkenin en önemli öğesi ise insanı diğer canlılardan ayıran aklıdır. Doğaya uygun hareket etmek aslında Tanrı'nın yasalarına uygun hareket etmek anlamına gelir. Tanrı ve doğa ilişkisi üzerinden değerlendirildiğinde de insanın kendine uygun hareketi, doğaya uygunluğu sağlar. Avşar Timuçin'in ifadesi ile: "İnsan için en uygun yaşam doğaya uygun yaşamdır. Yani evrensel usa uygun yaşamdır."[123] Dolayısı ile bu, Stoacı düşünülere göre kim olursa olsun her insanın başarabileceği bir durumdur. Aklın gösterdiği yol, kişiyi muhakkak tanrısallığa ulaştırır. Epiktetos da insanın Tanrı tarafından yaratılmasından dolayı içerisinde tanrısallık barındırdığını belirtmektedir.[124]

Epiktetos bu durumu şöyle dile getirmektedir: "Biliyorum ki her doğan ölür, bu umumî kanundur. O halde ölmem lâzımdır. Ben ebediyet değilim. Ben bir insanım; saat günün bir parçası olduğu gibi ben de bütünün bir parçasıyım. Saat gelir ve geçer. Ben gelir ve geçerim. Geçip gitme tarzı mühim değildir. İster sıtma ile ister su ile olsun hepsi müsavidir."[125] Epiktetos, bütünün parçası olarak gördüğü insanın Tanrı'dan bir parça olarak doğada var olduğunu ve doğanın değişmez yasası olarak gördüğü ölümün doğasını akıl yolu ile kavramak gerektiğini vurgular.

Epiktetos, bu kavrayışı sağlayacak olan felsefenin, insanı erdemli davranmaya sevk edeceğini ve felsefenin bilgeliğe ulaşmak için en önemli uğraş olduğundan bahsetmektedir. Çünkü felsefe, tüm sanat dalları da dâhil olmak üzere tüm uğraşların en önemlisidir. Felsefeden yoksun bir insanın hakikatle tanışamayacağını, boş arzular peşinde koştuğundan dolayı kökünden kurumuş bir bitki gibi yok olup gideceğine vurgu yapmaktadır. İnsanın felsefeye yakın olması gerektiğini ise şu sözlerle ortaya koymaktadır: "Uzun zaman gizli kalmaya çalış. Yalnız felsefe ile uğraş. Meyveler böylece olgunlaşır. Tohum uzun zaman toprakta

[123] Avşar Timuçin, "Stoa Ahlakı", *Özne Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları,* Sayı: 29, 2018, s. 14.
[124] Avşar Timuçin, *a.g.m.,* s. 14.
[125] Epikteos, *Düşünceler ve Sohbetler,* çev: Burhan Toprak, Meb Yayınları, İstanbul 1989, s. 77.

gömülü olarak gizli kalır. Olgunlaşmak için yavaş yavaş büyür."[126] Burada gizli kalmak ile ilgili olarak bir inziva durumu ortaya çıkmaktadır. Stoacılar bunu toplumdan soyutlanmak olarak görmezler. Felsefe ile uğraşan, erdemli davranan ve bilgece bir yaşam sürmeye çalışan kişilerin inzivasını toplumdan soyutlanmak olarak görmezler. Felsefe, bilgenin kalabalıklar içerisinde de erdemli kalabileceğini vurgulamaktadır. Konu ile alakalı olarak Marcus Aurellius, kendini bulmuş ve doğasına uygun yaşam süren bir insanın inzivası konusunda şu şekilde görüş bildirmektedir: "İnsanlar kırda kıyılarda dağlarda sığınak ararlar. Ve sen, sen de bu inziva yerlerini çokça arzuluyorsun. Bütün bu görüşler basit görüşlerdir. Çünkü istediğin anda kendine sığınabilirsin."[127] Epiktetos, felsefe ile olgunlaşan, erdemli davranmayı kendi yaşamında başarabilmiş, bilgeliğin tadına varmaya başlamış insanların ancak bu sayede başkalarına örnek olabileceğini söylemektedir ve dünyayı düzene koymak isteyenlerin ilk olarak kendisinin felsefeyi özümsemesi gerektiğine dikkat çekmektedir.[128]

Bu yaklaşım Stoa felsefesini diğer düşünce okullarına göre daha pratik kılmıştır. Çünkü Stoacılar görüşlerini yaşama geçiren insanlardır. Bu onları tutarlı kılmaktadır. Savundukları tüm felsefi görüşleri kendi kişisel yaşamlarında uygulamaya çalışmışlardır. Felsefelerinde merkeze koydukları tüm kuralları ilk olarak kendi yaşamlarında uygulamaları gerektiğini bilmektedirler. Felsefe, stoacı düşünürler için yaşama dair bir dizi öğüdün başkalarına sunulduğu kurallar bütünü değildir. Çünkü özümsenmeyen hiçbir davranış başkalarına sunulamaz. Epiktetos bu konu hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: "Kendine filozof deme, güzel sözleri cahiller karşısında söyleme; daha çok bu özdeyişlerin buyurduğu şeyi yap. Örneğin, bir şölende, yemeğin nasıl yenileceğini anlatma, ama gerektiği gibi ye."[129] Burada en etkili örnek olma biçiminin söylemlerle değil eylemlerle gerçekleştirilebileceği vurgusu ön plana çıkarılmıştır.

Stoacı düşünürler, doğaya uygun yaşam ve bunun sonucunda uygulanabilir bir ödev ahlakına sahip olmakla erdeme sahip olabileceklerini savunurlar. Bu

---

[126] Epiktetos, *a.g.e.,* s. 134.
[127] Avşar Timuçin, "Stoa Ahlakı", *Özne Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları,* Sayı: 29, 2018, s. 17.
[128] Epikteos, *Düşünceler ve Sohbetler,* çev: Burhan Toprak, Meb Yayınları, İstanbul 1989, s. 106.
[129] Epiktetos, *a.g.e.,* s. 42.

anlayışa göre kişinin bu süreci yaşaması, onu bilge biri hâline getirecektir. Bilge kişi, erdemli davranabilecek ve bu sayede kaderin getirdikleri karşısında ne olursa olsun mutlu olabilecektir. Ancak ve ancak içsel anlamda gelişimini sağlamış, dış dünyanın getirdikleri veya götürdükleri üzerinden yaşamını değerlendirmeyen erdemli insanların yaşamları kaderin karşısında ezilmeyecektir.

Stoacı düşünürlerin kader anlayışını da iyi anlayabilmek adına bu felsefenin kaderi nasıl yorumladığına ve felsefenin bu noktada ne işe yaracağına bakmak gerekmektedir. Stoacı düşünürlerin terminolojisinde kadere karşılık gelen doğa yasasıdır. Doğa yasaları, rastlantısal değildir. Evrende olup biten her şeyin bir amacı vardır, bu sebeple insanın başına gelen olaylar değil, onlara yüklenen anlamlar insanların kadere bakışını olumsuz anlamda etkilemektedir. Oysaki Epiktetosunda söylediği gibi; dünyaya gelirken anne ve babasını seçmek konusunda insanın bir özgürlüğü yoktur ama kötü olarak görülen doğuşunun akıbetini faziletli bir şekilde düzeltmek ve yaşamı güzelleştirmek insanın elindedir.[130] Küçük bir çocuğun ölümü, depremler ve felaketler; bu kötü olayların hepsi bir doğa olayıdır ve kontrolü kişinin elinde olmayan olaylardır. Bu tür olaylar ve bilinmeyenler karşısında insanın göstereceği kabulleniş ve hazırlıklı olma hâlini insana ancak felsefe kazandırır.

İnsan, felaketlere karşı gücünün yetmediği anlar karşısında, kaderin ona sunduklarını kabul ettiğinde yazgısının direttiğine kendini teslim etmelidir. Yazgıya boyun eğmek, doğa yasalarını kabul etmektir. Kaderinin ona sunduğu şeyler üzerine tefekkür eden insan, bir ruh dinginliğine ulaşacaktır. Böylece başına gelenlere karşı hissettiği duyguları zanlarından kurtarıp bilgece bir tavırla ele alacaktır. Felsefe, kadere karşı insanı düşünsel ve eylemsel anlamda güçlendirecektir. Bu sayede insan ruhsal ve düşünsel anlamda güçlü bir hâle gelecektir.[131]

Stoacılara göre bilge; erdeme yönelen, erdem için çaba gösteren, felsefe ile uğraşan ve bunu bir yaşam biçimi olarak seçen kimse olarak tanımlanır. Dolayısıyla bilgelik de sürekli bir arayış, kaderin ona sundukları ile kendini daha ileri götürme gayretidir.

---

[130]Epikteos, *Düşünceler ve Sohbetler,* çev: Burhan Toprak, Meb Yayınları, İstanbul 1989, s. 60.

[131]Emel Güvenç, "Manevi Danışmanlığın Felsefi Temelleri Bağlamında Stoa Ahlak Öğretisi ", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 29/2, 2020, s. 545.

Bir insanın, bilgeliğe ulaşabilmesi için çeşitli yollardan geçmesi ve bu noktalar üzerinden kendini var edebilmesi gerektiğini düşünen stoacı düşünürlerden olan Cicero, bu çerçevede bakarak bilgelik sürecinin yol haritasını şöyle çizmektedir:

> Yalnızca güzel (Honestum), iyidir. Erdemi elde etmiş kişide mutlu olmak için hiçbir şey eksik değildir. Yalnızca bilge kişi, yetkinliğe ulaşır. Bütün hatalar birbirine eşdeğerdir, bütün doğru eylemler de birbirine eşdeğerdir, bu yüzden de iyilikte ve kötülükte derece yoktur. Akılsız insan bir çılgındır; aslında, yalnızca akılla uyuşmaz değildir, kendi kendisine ve dünyaya da yabancıdır. Yalnızca bilge kişi özgürdür ve akılsız insan bir köledir; bilge özgürdür, çünkü olması gerekeni ister, yalnızca o, istence sahiptir; sağduyudan yoksun olan, edimlerinin nedenini anlatmaktan acizdir, bu yüzden, bilgeliğe sahip olmayan biri tarafından tamamlanmış en soylu eylem, erdemin görüntülerinden başka bir şeyi içermez. Yalnızca bilge kişi zengindir; sonuçta o, kimsenin ondan alamayacağı bir şeye sahiptir: iç özgürlük.[132]

Yaşamın anlamını kişiye verecek olan bu bilgelik yolculuğu, Epiktetos için de bir sürecin meyvesi olarak kavuşulacak bir değerdir. Epiktetos, kimsenin kendini bir çırpıda kuramayacağını, bilgeliğin bu süreci yönetebilmeyi sağlayacak olan en önemli şey olduğundan bahsetmektedir. Başına gelen olaylar karşısında kişinin iradesinin kontrolünde olan ve olmayan olayları şu benzetmeyi yaparak açıklamaktadır: "Her hâdisede elimizde olanı yapmalı ve gerisi için metin ve sakin olmalıdır. Deniz yolculuğuna çıkmağa mecburum. O hâlde ne yapmalıyım? Gemiyi, kaptanı, tayfaları, mevsimi, günü, rüzgârı iyi seçmek, işte elimde olan şeyler."[133] Epiktetos'a göre, yapılan tüm bu seçimler aklın yolunun, mantığının ve doğaya uygun bir gözlemin neticesinin sonuçları olarak ortaya çıkmaktadır. Bu andan itibaren gelişecek olan bir fırtına karşısında, kaptanın iyi seçilmesi hâlinde korkacak bir durum yoktur. Bilgeliğin ortaya koyduğu her sonuç, kadere yani doğa yasalarına uygun olacağından dolayı kötü bir sonuç ortaya çıkmayacaktır. En kötüsü olarak algılanan ölüm bile doğanın bir yasasıdır ve en az yaşam kadar olağan bir durum olarak görülmelidir.

---

[132] Jehan Brun, *Stoa Felsefesi,* çev: Medar Atıcı, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, ss. 108-109.
[133] Epikteos, *Düşünceler ve Sohbetler,* çev: Burhan Toprak, Meb Yayınları, İstanbul 1989, s. 77.

Stoa düşüncesine göre hayatın nihai amacı felsefe yolu ile ulaşılan bilgeliktir. Bilgelik ise hem teoride hem de pratikte erdemi elde edebilmekle mümkündür. Burada Stoacıların teorik erdemden kastı; neyin iyi, neyin kötü olduğunu araştırmak, iyi ve doğru düşünmek ve erdem olarak görülen değerleri benimsemektir. Erdemin pratiği ise teorik erdemlere uygun yaşamakla yapılabilir.

Böylece tam anlamıyla gelişip mükemmelleşen kişi, artık bilge olarak anılabilecektir. Fakat bu noktada Stoa ahlakının önerdiği sadelik ve basit yaşamın kişiyi toplumdan ve dünyadan koparabileceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Ama Stoa düşünürlerinin yaptıkları vurgu bu anlayışın önüne geçmek için ısrarla üzerinde durdukları bir nokta olmuştur. Stoa düşüncesi, hareketsizliği öğütlemez. Aksine, bilgeliğe ulaşmada çaba ve çalışmanın rolünü öne çıkarır. Bu noktaya en büyük destek de Stoa düşünürlerinin insanların da erdeme yönelmesi için kişiye sorumluluk yüklemesidir. Bilge kişi, kalabalıkların izini takip etmez ama onları da görmezden gelmez. Toplumsal anlamda sorumluklarının bilincinde olarak davranışlarıyla topluma örnek olurlar. Marcus Aurelius da toplumsallığa önem vermektedir. Ona göre toplumun yararına olmadıkça hiçbir farklı yorumun, boş telaşların insan hayatında bir önemi olmaması gerekir. Toplumun yararına olmayan, adaletten yoksun, akıldan uzak herhangi bir amaç ne bireye ne de topluma bir fayda sağlayacaktır. Çünkü bütün akli varlıklar, birbirine akrabalık bağları ile bağlıdır. Yapılan kötülükler, ardı arkası gelmeyecek kötülükler silsilesine sebep olacağından yalnızca doğaya uygun bir yaşamın peşinden giden insanların toplumun içerisindeki sorumluluğunun farkında olacaktır. Bu sebeple stoacı bir felsefe ile yaşamda var olan kişinin toplumsal anlamda hangi sorumluluklara bağlı yaşaması gerektiği bellidir. Kendini kötülüğün karşısında ama kötülüğe bulaşmış insanların yanında konumlandırmalıdır. Çünkü stoacı ahlaka sahip olan birey, kötülüğü dönüştürebilecek bilgeliğe sahiptir.[134]

Stoa düşüncesi, bilgeliğe ulaşmayı toplumsallığın içinde mümkün görmektedir. Toplumdan ayrı, kendini insanlardan soyutlamış bir kişinin, yaşamın kendisinden uzak kalacağını ve insanın doğasına aykırı bir şekilde toplumdan

[134] Marcus Aurelius, *Düşünceler,* çev: Şadan Karadeniz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2021, ss. 47-52.

çekilmesinin doğru olmadığını savunmaktadır. Stoa düşüncesine göre akıllı insanlar ortak bir yaşam içinde birbirleri için var olduklarını bilirler. İnsan olabilmenin ve insanlık değerlerinin en kapsayıcı belirtisi, toplumsallığa uyum sağlayabilmesidir.[135]

Zenon'un ortaya koyduğu dört erdem: Doğru seçme, sabırla katlanma, ölçülü olma, adaletle paylaştırma[136] gibi kavramlar, stoa düşüncesinin bilgeliği, çabaya ve bu çabayı bireysel bir uğraştan kurtarıp, toplumsal sorumlulukların da bilinci ile hareket etmeyi gerektirmektedir.

Stoacı düşünürlere göre toplumsal bir varlık olabilmek, dünya yurttaşlığı ile mümkündür. Çünkü insanın doğası ve yaşadığı olaylara karşı hissettiği duygular her zaman aynıdır. Sebepler farklılık gösterse de insan, eski çağlardan bu yana üzülmüş, korkmuş, kızmış, sevinmiş ve mutlu olmuştur. Bu sebepten dolayı beşerî anlamda ortaya konulan farklılıklar ve oluşturulan sınırlar, suni sınıflandırmalardır. Bilgeliğe ulaşmanın ve dolayısı ile doğa ile uyumlu yaşayamamanın önündeki en büyük engellerdendir. Dünya vatandaşlığını kavramış bir insan, kendisini bilgeliğe ulaştıracak olan ortak bir ülküyü fark etmiş bir şekilde yaşayacaktır.

Jean Brun, stoa felsefesinin evrensel duygudaşlık kuramından bahsetmektedir ve Zenon'un, Plutarkhos'un devlet üzerine yaptığı yorumlarını ele alarak, konu hakkındaki düşüncelerini şu şekilde aktarmaktadır:

> Zenon, Sitelere ve her biri farklı yasalara sahip olup ötekileri yabancılar ve düşmanlar olarak gören halklara bölünmüş bir dünya düzenlenişine karşı sesini yükseltir. Bütün insanlar, Zeus'un devletinin eş yurttaşıdır, tıpkı bir çoban tarafından yönetilen sürü gibi, ortak bir yasada birleşmiş olarak yaşamaları gerekir.[137]

Bilge kişi, bütün insanları aynı babanın, Doğa-Tanrı'nın çocukları olarak gören kişidir. Tanrı, insanların hepsinin aynı şekilde babasıdır.[138] Dolayısıyla insanlar birbirinin kardeşidir. Bu sebeple, Zenon ve Khrysippos gibi düşünürler siyaset felsefelerinde dünya yurttaşlığı ideallerini savunmaktadırlar. Hem kişi hem de

---

[135] Şevket Akpınar, *Felsefi İzm'ler Ansiklopedisi,* İslam Kültürevi, Konya 2000, s. 215.
[136] Şevket Akpınar, *a.g.m.,* s. 215.
[137] Jehan Brun, *Stoa Felsefesi,* çev: Medar Atıcı, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, ss. 107-108.
[138] Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri – Mutluluk Ahlakı,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 65.

toplum olarak tüm insanlık, ortak bir aklın eseri olduklarından dolayı, parçalara bölünerek farklı uluslara bölünmemelidir.[139] Zenon'a göre devletler, toplumu sınıflara ayıran; paranın hüküm sürdüğü, dinî inançların ayrıştığı; farklı mahkemeleri, farklı eğitimleri merkezine alan okulların bulunduğu ayrıştırıcı bir yapıdır. Bunların olmadığı bir düzen tasarımı ortaya koyan stoacı düşünürler, evrensel kardeşlik ilkeleri ile yönetilen ve herkesin eşit bir şekilde yaşadığı bir dünya devleti tasarımını ortaya koymaktadırlar.[140] Bu bakımdan bilgeliğe sahip, dünya yurttaşlığını kavramış bir kişi, köleyi de insan olarak görür. Stoacı bilgelik anlayışı bu konuda köle olan Epiktetos ile imparator olan Marcus Aurelius'u aynı noktada buluşturmuştur.[141] Bu örnek, dünya yurttaşlığını stoacı görüşün nasıl ele aldığını ve nasıl pratiğe döktüklerinin en güzel örneği olarak ortaya çıkmaktadır.

Görüldüğü üzere dünya yurttaşlığı; erdeme bağlı mutluluk, felsefenin önemi, bilgelik kavramları yalnızca Zenon'un savunduğu ve erken dönem stoasına sıkışıp kalmış görüşler değildir. Bunlar orta dönem ve Roma stoası olarak da adlandırılan geç dönem stoasında da savunulan görüşlerdir. İnsanlığın tanımına dair hangi tanımlar yapılırsa yapılsın; örneğin stoa felsefesinin merkeze aldığı erdem anlayışı üzerinden ele alınmış olsun, tüm insanların doğası bu tanıma uyacaktır. Orta dönem stoasından itibaren bilinen ve Roma stoacılığının ortaya çıkmasında büyük rolü olan Cicero, "Bu insanlar arasında başkalık olmadığının yeterli bir kanıtıdır; çünkü başkalık olsaydı, tek bir tanım bütün insanlara uymazdı."[142] ifadelerini kullanarak, stoa felsefesinin her döneminde ortak kavramların etkisini yitirmeden kabul gördüğünü göstermektedir.

---

[139] Müslim Akdemir, *İnsan Felsefesi – Epiktetos ve Marcus Aurelius Örneği,* Sentez Yayınları, İstanbul 2016, ss. 76-77.
[140] Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi,* Asa Kitapevi, Bursa 2006, s. 464.
[141] Şevket Akpınar, *Felsefi İzm'ler Ansiklopedisi,* İslam Kültürevi, Konya 2000, s. 215.
[142] Şevket Akpınar, *a.g.m.*, s. 215.

3.2. Seneca'nın Bilgelik Anlayışı ve Felsefenin Önemi

Seneca, bilgeliğin ön koşulu olarak insanın erdemli davranma yetisini kazanmış olması gerektiğini savunmaktadır. Bilge insanın erdemden yoksun bir şekilde davrandığı takdirde bilgelikten çok uzak, doğanın insana bahşettiği vasıflardan yoksun bir yaşam süreceğini belirtmektedir. Erdemli davranışlar sergileyerek Tanrı-doğa-evren bütünlüğünde insanın doğasına uygun bir yaşama ulaşmasının yolunun felsefeden geçtiğini savunmaktadır. Felsefe, yaşamı gereksiz işlerden, koşuşturmalardan, insanı kendisine ait olmayan sıkıntılardan sağaltmakta ve insana olması gerektiği gibi yaşam sürmeyi sağlamaktadır. Dolayısı ile felsefe, erdemli davranışlar sergileyebilmek ve bilgeliğe ulaşabilmek için yürümek gereken en değerli yoldur.

Seneca'ya göre felsefe, insana Tanrı'dan bir parça olduğunu hatırlatıp insanın kendisini Tanrı ile eş değer bir konumda olduğunu görmeyi vaat etmektedir. Bunun farkına varan insan, zamanını iyi kullanarak yaşamın kıymetini bilecek ve bir sonluluğu olan bu hayatta gereksiz şeyler öğrenme çılgınlığından kendini kurtarıp hayatını kutsayabilecektir. Bu noktada felsefe, insanın varoluş amacını keşfetmesi için en önemli uğraşı olmak zorundadır.

Seneca, felsefeyi bir kurtarıcı olarak da tanımlamaktadır. Erdemden yoksun uğraşların insanı her defasında çetin ve bir o kadar da insana yaraşmayan sıkıntılara sürükleyeceğini, insana ait olmayan bu yakışıksız durumdan ancak ve ancak felsefe ile zihnini yapılandırmış insanın kurtulup erdemin yoluna girebileceğini belirtmektedir. Erdemli giden bu ilk yolun oldukça zor olduğunu, felsefe ile hareket edildiği takdirde bu yolun kolaylaşacağını belirten Seneca, "felsefe hem kurtarıcı hem de tatlıdır"[143] diyerek felsefi düşünce alışkanlığının insana faydalarından söz etmektedir.

Seneca'ya göre felsefe, sonlu bir yaşamı peşinde sürükleyen insanın ölüme karşı bakışını oluştururken en çok başvurması gereken uğraşı olmak zorundadır. Seneca, ölüme bilgece yaklaşabilmek için felsefenin insana katacağı sayısız faydalarından bahsetmektedir. Bu sebeple felsefeyi sürekli olarak akıl sorulması

[143] Seneca, *Ahlak Mektupları,* çev: Türkan Uzel, Jaguar Kitap, İstanbul 2020, s. 170.

gereken bir hoca olarak görmektedir. Çünkü Seneca'ya göre felsefe, "ruhu bir kalıba döker, işler; yaşamı düzenler, eylemleri doğru yola koyar; yapılacak yapılmayacak işleri gösterir."[144] Felsefe, insanın yaşam boyunca akıl danışacağı yol gösterici rehberidir.

Toplumun içerisinde insanın bayağılaşmasına sebep olacak, kitlelerin gözünde geçerliliği olan boş uğraşlardan arınmayı sağlayacak olan en önemli uğraşın felsefe olduğunu savunan Seneca, felsefe sayesinde insanın kalabalıkların yersiz ve içi boş amaçlarından ziyade kişinin kendisinin doğasına uygun olarak belirleyeceği amaçların peşinde koşacağını vurgulamaktadır. Çünkü Seneca'ya göre toplumun desteğini üzerine çeken hareketlerin alkışlar ve övgüler eşliğinde desteklenmesi, kişiyi yanlış yollara sürükleyecektir. Bu sebeple felsefe, halkın beğenisini kazanabilmek için yapılabilecek bir zanaat olarak görülmemelidir. Felsefe, bir gösteri değildir ve süslü sözlerden ziyade davranışlara yansıyabilen düşünce kalıplarının önem kazandığı değerli bir uğraş olarak görülmelidir.

Seneca için felsefe, uzunca nutukların atıldığı ve birbiri ardına sıralanmış uzun ve süslü cümlelerin ortaya döküldüğü bir sanat dalı değildir. O, felsefeyi davranışa indirgemektedir. Ona göre eyleme geçilmemiş bir düşünce felsefenin ortaya koymayacağı kadar sıradan bir düşüncedir. Sözlerin davranışlarda hayat bulması yapılan şeyin felsefe olup olmadığını kanıtlayacak en önemli ölçüttür. "Felsefe sözleri fırlatmak değil, yerine oturtmak, adım adım ilerlemek zorundadır."[145]

Davranışları, kişinin zihnini ortaya koyan en büyük deliller olarak gören Seneca, burada tutarlı bir tutumun sergilenmesi gerektiğini, aksi takdirde ortaya çıkacak tutarsızlığın kötülüğe sebep olacağını; "Davranışları birbiriyle çelişen insanların ruhu, doğru yolda değildir."[146] sözleriyle dile getirmektedir. Seneca'ya göre insanın tutarlı davranabilmesi için hayata doğru bir yerden bakması, ne istediğini net bir şekilde bilmesi gerekmektedir. Bunu da sağlayacak olan şey felsefedir. Çünkü felsefe, aklı önceleyen bir düşünme biçimidir. Merkeze sorgulama

[144] Seneca, *a.g.e.*, s. 76.
[145] Seneca, *a.g.e.*, s. 142.
[146] Seneca, *a.g.e.*, s. 132.

ve gözlem yeteneğini koymuş, idrakine başvurabilmeyi öğrenmiş bir insanın bunu başarmasını felsefe ile uğraşmasına bağlayan Seneca, felsefenin insanı dosdoğru bir şekilde bilgeliğe ulaştıracağından söz etmektedir. İnsanın yürüdüğü bu yaşam yolu ne kadar zorlu olursa olsun bu yolu felsefenin açacağını, açılan bu yolda kişinin aklını kullanarak hedefine zorlansa da bir şekilde mutlaka ulaşacağını belirtmektedir. Felsefe insana zorlukların başa gelmesinin olası olduğunu, önemli olan bu zorluklar karşısında akıl süzgecinden geçirilmiş olan düşüncelerin hayata geçirilmesi gerektiğini söylemektedir.

Seneca, kader anlayışını önceleyip felsefenin boş ve faydasız bir uğraş olarak görülmesi üzerine de net bir şekilde açıklık getirmektedir. Tanrı'nın insanın yazgısını belirlediği düşünüldüğünde, hayattaki tüm uğraşların anlamsız görülebileceği eleştirisini kabul etmekle birlikte bu fikre katılmamaktadır. Çünkü ona göre felsefe, insanın yazgısı karşısında onurlu ve başı dik bir şekilde durmasını sağlayacaktır. Tanrı'nın insanın yazgısına işledikleri karşısında doğasına uygun bir şekilde nasıl davranacağını görmek istemesi gayet doğaldır. Kötü talihe, yaşamdaki zorbalığa, kadersel döngüye karşı insana yaraşacak dik duruşu sağlayacak olan şey sadece ve sadece felsefedir. Bu düşüncelerini "Felsefe, Tanrı'yı seve seve, kadere başı dik uymamızı öğütleyecek bize."[147] sözleriyle ifade etmektedir. Tanrı ile arasındaki bağı korkularından arınmış bir şekilde güçlendirmeyi başarabilmiş bir insan, kaderin kendisine sunacağı olumsuz olayları da daha güçlü bir şekilde karşılayacaktır.

Peki, insanı felsefe yolu ile erdemli davranamaya götürecek ve davranışların erdem olarak kabul edilmesini sağlayacak olan tanım Seneca'ya göre nasıl açıklanmaktadır? Felsefe açısından erdem, en yüce iyidir. En yüce iyi de insanı bilgeliğe ulaştırmaktadır. İçerisinde tanrısallık barındıran her türlü davranış erdemli davranış olarak adlandırılmalıdır. Erdemden doğan hiçbir şeyin kötü olamayacağı kesindir. Seneca'ya göre, "Bir şeyin kötü ya da iyi olduğunu maddi koşullar değil, erdem belirler."[148] Tek bir iyi bulunmaktadır, o da erdemdir. Hiç öyle olmasa bile erdem olmadan bir iyiden söz edebilmek mümkün değildir. Seneca, erdemi gerçek olan ve sarsılmaz bir şekilde kabul görmesi gereken bir kanı olarak tanımlamaktadır.

---

[147] Seneca, *a.g.e.*, s. 77.
[148] Seneca, *a.g.e.*, ss. 252-253.

Seneca erdemi kanı olarak tanımlamasına şu şekilde açıklık getirmektedir: "Çünkü zihnin atılımlarının kaynağı budur ve her atılımı harekete geçiren düşünce, onun sayesinde açıklığa kavuşur."[149] Erdemin oluşturduğu kanaatler insanı daima en yüce iyiye ulaştıracaktır. En yüce iyi de erdemle yoğrulmuş bilgeliktir. Seneca bu sebeple bilgeliği, erdemi ve felsefeyi iç içe geçmiş kavramlar olarak görmektedir. Erdem ve felsefeyi birbiri içine geçmiş olarak görmekle birlikte bilgelikten bu iki kavramı ayırmaktadır.

Seneca'nın kanı olarak tanımladığı ve zihnin nesnellikten uzak, bireysel tecrübelere göre oluşturduğu görüşleriyle Gabriel Marcel'in problemler ve sır olarak varoluşu iki temel düzeyde ele alması benzerlik göstermektedir. Sırlar, ontolojik bir bakış açısının konusudur ve metafiziğin alanında incelenmektedir. Problemler ise doğa bilimlerinden yararlanılarak çözüme kavuşturulabilmektedir. Gabriel Marcel'e göre; "Problemler doğa bilimlerinin karakteristiğidirler. Sırlar ise, bizzat bizim problemin bir parçasını oluşturduğumuz ve ayrı duramayacağımız ve nesnel olamayacağımız kafa karışıklıklarıdır."[150] Yaşamın olumsuz yanlarının olduğuna dair ortaya konulan problem, insanın olaylara öznel bir yaklaşım getirmesinden kaynaklanmaktadır.

Seneca'ya göre tüm bu kafa karışıklıkları neticesinde varoluşuna ters düşen insana verilebilecek en etkili çözüm önerisi bilgeliktir. Çünkü bilgelik, Tanrı'dan olan ve insana yansıyan her durumu algılama yetisidir. Felsefe ise buna ulaşabilmek için seçilen yoldur. Bilgelik, felsefenin insana bahşettiği bir ödül olarak görülmelidir.

Felsefenin insana sağladığı bilgelik en yukarılardadır, Tanrı'ya en yakın bir yerde konumlanmıştır. Seneca'nın deyimi ile "ruhların öğretmenidir."[151] İşte bu sebepledir ki bilge kişi yaşamın tüm aşamalarında kendini doğru yerde konumlandırarak tüm korkularından arınmış bir hayat sürebilir. Böylelikle insan,ölüm ve yaşam ikilemi arasında sıkışıp kalmaktan bilgelik sayesinde kurtulabilir. Seneca'nın bilgelik anlayışı, ölüm ve yaşamın bilinmezlikleri karşısında insanın korkmadan yaşamını mutlu bir şekilde sürdürebileceğini vaat etmektedir.

---

[149] Seneca, *a.g.e.*, s. 255.
[150] Alasdair MacIntyre, Varoluşçuluk, çev: Hakkı Hünler, İstanbul: Paradigma Yayınları 2001, s. 47.
[151] Seneca, *Ahlak Mektupları,* çev: Türkan Uzel, Jaguar Kitap, İstanbul 2020, s. 352.

SONUÇ

En yüce iyi tanımını, felsefeyi kendine uğraş bilmiş ve erdemli davranışlar neticesinde Tanrısal olana yaklaşabilmiş bilgeliğe yakıştıran Seneca, bilgeliği en üst mertebeye koymaktadır. Yaşamın tüm bilinmezleri karşısında, doğasına en uygun cevapları bulabilme yetisini kendisinde barındıran bilgelerin her türlüğü zorluğun üstesinden gelebileceği kesindir. Çünkü doğasına uygun bir yaşamı yaşayabilen bilgelerin, kaderin karşılarına çıkarabileceği tüm sorunlar karşısında güçlü kalabileceğini ve mutlu bir yaşamı var edebileceğini söylemektedir.

Bilge, Tanrı-doğa-evren arasında seçkin bir yerde olduğunu idrak etmiştir ve ölüm, kötü olaylar, dert, ıstırap, hastalık gibi konular karşısında yaşamını nasıl sürdürmesi gerektiğini bilir. İnsan, yaşam ve ölüm arasında nerede konumlandığını bulmaya çalışırken sonlu olan yaşamının bir gün biteceğini bilerek insana yaraşır bir şekilde onu nasıl sürdüreceğini bilgeliğe eriştiğinde öğrenecektir. Yaşamındaki tüm bilinmezliklerin içerisinde ortaya çıkan ruhsal karmaşasını bilgece bir tutum sergileyerek giderecektir.

Seneca'ya göre bilge insan, yaşamın tüm zorluklarına rağmen yaşamını mutlu ve insanlığın vasıflarına uygun bir şekilde erdemden ayrılmadan, felsefenin ona kazandırdıklarıyla sürdürebilir ve nihayetinde ölüme kavuşabilir. Bilge için ölüm bir problem değildir. Çünkü doğa yasalarını bilmek, insanın ölümü en az yaşam kadar doğal bir zemine oturtmasını sağlayacaktır. Ölüm ve yaşam karşısında böylesine bir tutumu da ancak ve ancak bilge sergileyebilir. Çünkü bilgelik, insana yaşamın belirsizliği karşısında her türlü ihtimale hazır olma hâlini kazandırır. Bilge insan, aklını doğa yasaları gereğince kullanabildiğinden başkalarının ve kendi başına gelen olayların kendisini idare etmesine ve onu oradan oraya sürüklemesine izin vermeyecektir. İnsan, ancak aklı sayesinde erdemin çizdiği yolda yürüyebilecek ve talihin bir kurbanı olmaktan sıyrılıp bilgelik yolunda yürüyebilecektir.

İnsanın başına gelen olayları kötü olarak görmesinin en büyük sebebi, o olaya karşı yüklenen anlamlardır. Aklın öncelendiği bir yaklaşım sayesinde olaylara karşı oluşturulan bakış açıları da değişir. Kötülüğe karşı takınılan bilinçli tavır, kötü olanın insanı sürükleyeceği etki alanını da ortadan kaldırabilir. "Kötülük denen şeyler, onlara hâkim olunduğu zaman yumuşar ve iyiye döner."[152] Burada kötülükler karşısında insanın ruhunu dik tutacak olan ve kötülüklere karşı takınması gereken o güçlü iradeyi sağlayacak olan şey, doğanın yasalarıyla kendini beslemiş olan akıldır. Felsefenin açtığı yolda erdemli bir şekilde aklını kullanan insan, Seneca'ya göre bilge bir insandır. Yaşam karşısında insanı tam anlamı ile hizaya çekecek, onu bu dünyada mutlu, huzurlu bir şekilde ve ölümden korkmadan ama ölüme emin adımlarla yürümesini sağlayacak olan yegâne değer bilgeliktir.

Seneca, yaşam ve ölüm ikilemi arasında sıkışıp kalmış insanın varoluşunu keşfedip hayatını doğaya uyumlu, tüm korkularından arınmış ve mutlu bir şekilde yaşayabilmesini sağlayacak olan şeyin bilgelik olduğunu belirtmektedir. Ona göre ölüme karşı insanın geliştirdiği korkuları, yaşamda insanı doğasından çekip çıkaran başlıca sebeptir. Ölüm bilinmezdir ama bilge bu bilinmezliği ortadan kaldırabilecek en yüce iyiye sahip kişidir. Onda Tanrı'nın kutsallığı vardır. Yalnızca ölümün doğasını çözümleyebilmiş bilge insan, yaşamını değerli hâle getirebilecektir. Bunu gerçekleştirmenin tek yolu da yaşam ve ölümün iç içe olduğunu idrak edebilmektir. İnsana bu idraki kazandıracak olan tek yeti ise bilgelik yetisidir.

Doğanın kuralları, insanın kendi elleriyle inşa ettiği toplumsal hayatta kötülük gibi görülebilen çok şeye sebep olabilir. Kader ve doğal afetler, insanı yaşamı boyunca kötü tecrübelerle sınayabilir. Burada insana mutsuzluğu getiren şey doğanın getirip insanın önüne koydukları değildir. Bilge insan, kötülük denen şeyin aslında ne olduğunun idrakine varacak yetiye sahiptir. Kendisinin de ait olduğu doğanın yasalarını iyi bilir ve ona göre davranır. Başına gelebilecek kötülükler karşısında dimdik durabilir ve yaşamını ölüme doğru korkusuzca sürdürebilir.

Seneca'ya göre bilgenin başına gelebilecek kötü olaylardan sonra bir şey kaybetmesi mümkün değildir. Çünkü bilge, yaşamın insana bahşettiği tüm güzel

[152] Fatma Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü – Zevk Anlayışı,* Ulusal Basımevi, Ankara 1971, s. 33.

şeyleri kendi içerisinde var eder. Dolayısı ile güzele dair ne varsa yaşanan kötü olaylar sebebiyle eksilmez ve değişmez. İnsanı insan yapan tüm nitelikler, ruhunda sapasağlam bir şekilde var olmaya devam eder. Şans diye görülen ve şansın insana getirdiği tüm güzel şeyler, bilge insandan çekip çıkarılsa da bilge insan değerinden hiçbir şey kaybetmez. Çünkü erdem ve felsefe, bilgenin en değerli cevheridir ve talih onları bilgeden çekip çıkaramaz. Bilgeye hiçbir kötülük etki etmez, tesadüfler karşısında bilge insan sarsılmaz. Bilge, mağlup edilemez ve bilgenin yönü değiştirilemez. Nasıl ki bilgeye kötülük yapılamıyorsa, iyilik de yapılamaz. Çünkü bilge kişinin her şeyi tamdır, o doğası ile bütünleşmiş bir hayat yaşamaktadır.

Seneca, bilge kişiyi öyle bir mertebeye koyar ki buraya ulaşabilmiş bir insanın yaşam ve ölüm girdabında kaybolması mümkün değildir. Seneca'nın bilgelik için ortaya koyduğu tanım ve görüşler, adeta insanın yaşamı boyunca karşılaşabileceği tüm sorunlarda başvuracağı bir yol haritasıdır. Seneca'nın felsefesinde bilgelik, insanın en veciz sıfatı olarak ortaya çıkar. Seneca'ya göre bilge kişi tanrısal unsurları bünyesinde barındıran insandır.

Bilge kişi, başına ne kadar kötü olay gelirse gelsin kendisinden bir şey kaybetmeden yaşamını sürdürebilen insandır. Bilge iyiye dair her şeyi kendisinde saklar. İçsel bir zenginliğe erişen bilge, ölüm ve yaşam ikileminde sıkışıp kalmayacaktır. Bilge her şart ve koşulda doğasına uygun bir yaşam sürecektir. Bu da ona ölüm korkusundan uzak, mutlu bir yaşam sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Akarsu Bedia, *Ahlak Öğretileri – Mutluluk Ahlakı,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970.

Akdağ Özcan, "Kötülük Kavramı ve Teodise", *International Journal of SocialScience,* 2015.

Akpınar Şevket, *Felsefî İzm'ler Ansiklopedisi,* İslam Kültürevi, Konya 2000.

AlasdairMacIntyre, Varoluşçuluk, çev: Hakkı Hünler, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001.

AureliusMarcus, *Düşünceler,*çev:Şadan Karadeniz, Yapı Kredi Yayınlları, İstanbul, 2021.

Aydın Hasan, "Ölüm Korkusu Karşısında Felsefenin Tesellisi: MarcusTullıusCıcero ve Ebu Bekr El-Razi, *Felsefe Dünyası,* Şubat, 2011.

Berger Peter L, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev: Ali Coşkun, İnsan Yayınları, İstanbul, 1993.

Brun Jehan, *Stoa Felsefesi*, çev. Medar Atıcı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

Byrant James, Moral Codes and Social Structure in Ancient Greece: A sociology of Greek Ethics from Homer to Epicureans and Stoics Albany: State University of New York Press, 1996.

Camus Albert, *Sisifos Söyleni,* çev: Tahsin Yücel, Can Yayınları, İstanbul, 2012.

Cevizci Ahmet, *İlkçağ Felsefesi Tarihi,* Asa Kitapevi, Bursa, 2006.

Çelikkol Suat, "Stoa Felsefesinin Temel Görüşleri Üzerine Bir İnceleme", *Bilimname,* 2019.

Epikteos, *Düşünceler ve Sohbetler,* çev: Burhan Toprak, Meb Yayınları, İstanbul, 1989.

Güvenç Emel, "Manevi Danışmanlığın Felsefi Temelleri Bağlamında Stoa Ahlak Öğretisi ", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2020.

İmamoğlu Tuncay, "Seneca Felsefesinde Kötülük Problemi", *Dinbilimler Akademik Araştırma Dergisi II,* 2002.

İbrahim Çapak, "Kıbrıslı Zenan ve Stoa Okulu*", YDU, İslam Tetkikleri Dergisi,* 2015.

Kant Immanuel, *Ethica,* çev: Oğuz Özügül, Pencere Yayınları, İstanbul, 2003.

Kaya M. Murat, "Antik Yunan ve Roma Felsefeleri Ekseninde Plotinos Felsefesinde İntihar", *Beytülhikme Uluslararası Felsefe Dergisi,* 2018.

Lloyd Genevieve, Providence Lost. London: Harvard University Press, 2008.

Müslim Akdemir, *İnsan Felsefesi – Epiktetos ve Marcus Aurelius Örneği,* Sentez Yayınları, İstanbul, 2016.

Paksüt Fatma, *Seneca'da Ahlak Görüşü – Zevk Anlayışı,* Ulusal Basımevi, Ankara, 1971.

Pattabanoğlu Fatma Zehra, "Seneca'da Felsefe ve Ölüm", *SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Şubat, 2015.

Platon, *Yasalar*, çev: Candan Şentuna - Saffet Babür, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1994.

Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, çev: Türkan Uzel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Seneca, *Ahlak Mektupları,* çev: Türkan Uzel, Jaguar Kitap, İstanbul, 2020.

Seneca, *Bilgenin Sarsılmazlığı Üzerine ve İnziva Üzerine,* çev: Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018.

Seneca, *Doğa Araştırmaları*, çev: Cengiz Çevik, Jaguar, İstanbul, 2018.

Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine-Yaşamın Kısalığı Üzerine,* çev: C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2020.

Seneca, *Tanrısal Öngörü*, çev: Çiğdem Dürüşken, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019.

Seneca, *Teselliler,* çev: Kenan Sarıalioğlu, Kırmızı Kitap, İstanbul, 2010.

Sümer Necati, "Antik ve İlkel Toplumlarda İntihar Olgusu", *Siirt Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2016.

Timuçin Avşar, "Stoa Ahlakı", *Özne Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları,* İstanbul, 2018.

Yalom Irvin D., *Ölüm Korkusunu Yenmek,* çev: Zeliha Babayiğit, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2009.